

Europska »migracijska kriza« i stavovi prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj

DOI: <https://doi.org/10.11567/met.40.2.4>

UDK: 316.644:314.151.3-054.72](497.5)

316.644:331.556.44](497.5)

331.556.44(497.5)

314.151.3-054.72(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 03.12.2024.

Prihvaćeno: 23.12.2024.

Jadranka Čačić-Kumpes <https://orcid.org/0000-0001-5131-2205>

Europski institut za sociologiju, Zagreb

jcacic@eisoc.eu

Josip Kumpes <https://orcid.org/0000-0003-2958-5420>

Europski institut za sociologiju, Zagreb

jkumpes@eisoc.eu

Sanja Klempić Bogadi <https://orcid.org/0000-0003-4536-0627>

Institut za istraživanje migracija, Zagreb

sanja.klempic@imin.hr

Sonja Podgorelec <https://orcid.org/0000-0002-9337-9966>

Institut za istraživanje migracija, Zagreb

sonja.podgorelec@imin.hr

SAŽETAK

U ovome se radu, polazeći od dinamičke verzije teorije grupnoga sukoba, nastoji utvrditi povezanost promjena stavova hrvatskih građana prema imigrantima i imigraciji s migracijskim tokovima u širem (europskom) i užem (hrvatskom) društvenom kontekstu. Koristeći se podacima iz Europskoga društvenog istraživanja (ESS) analizira se stavove prema imigrantima i imigraciji prije (ESS5-2010/2011) i poslije (ESS9-2018/2019) »migracijske krize« u europskome kontekstu i prije (ESS10-2020/2021) i nakon (ESS11-2023/2024) značajnijeg porasta broja imigranata u Hrvatskoj. Osim toga regresijskom se analizom utvrđuje osnovne prediktore tih stavova. Pokazuje se da su u Hrvatskoj poslije »migracijske krize«, kao i u većini europskih zemalja, izraženi pozitivniji stavovi prema imigrantima i imigraciji, što upućuje na relativnu stabilnost tih stavova. Međutim, utvrđeno je da su ti stavovi nakon znatnog porasta broja imigranata statistički značajno negativniji. Ta je promjena osobito izražena na indikatoru imigracijske kulturne prijetnje što se povezuje i s utvrđenim ksenofobnim stavovima u prethodnim istraživanjima, u vrijeme kad Hrvatska nije bila imigracijska zemlja. Osim toga, utvrđeno je nekoliko prediktora stavova prema imigrantima i imigraciji među kojima politička orijentacija najviše pridonosi objašnjenju tih stavova. Negativnije stavove prema imigrantima i imigraciji skloniji su ponajprije izraziti stariji ispitanici, manje obrazovani, iz ruralnih naselja, koji su se izja-

snili religioznijima, nižega socioekonomskog statusa, politički orijentirani »desno« te oni koji su skloniji nacionalizmu. Zaključuje se da sve to upozorava na stanovitu strukturnu ksenofobiju u hrvatskome društvu i potrebu osmišljavanja imigracijske politike kojom će se regulirati integracija imigranata kao dvosmjernan proces između imigranata i domaćeg stanovništva.

KLJUČNE RIJEČI: migracije, imigracija, europska »migracijska kriza«, stavovi prema imigrantima, imigracijska ekonomska prijetnja, imigracijska kulturna prijetnja, ksenofobija

UVOD

Najave podizanja novih zidova oko »europske tvrđave« Zygmunt Bauman je u srpnju 2016., u intervjuu za *Corriere della Sera*, britko opisao kao zabrinjavajuću i sve rašireniju tendenciju da se hitna društveno-politička pitanja prekvalificiraju u probleme za sigurnosna i policijska tijela.¹ Smatrao je da se tako udaljava od duha koji je nadahnuo osnivanje i širenje Europske unije i od vizije Europe u kojoj bi vojne i policijske sigurnosne mjere trebale postupno postajati suvišnim. Pritom je podsjetio i na riječi pape Franje koji je dva mjeseca ranije, primajući Karlovu nagradu za svoje poruke mira i podsjećanja na važnost i ulogu Europe, rekao: »Sanjam o Europi u kojoj biti migrant nije zločin nego poziv na veću predanost prema dostojanstvu svakog ljudskog bića... Sanjam o Europi koja promiče i štiti prava svih, ne zanemarujući svoje dužnosti ni prema kome. Sanjam o Europi za koju se neće reći da je njezino zalaganje za ljudska prava bilo njezina zadnja utopija« (Bauman, 2017: 125).

Nije slučajno da su obojica »migracijsku krizu«² povezali sa širim društvenim kontekstom unutar kojega Europska unija i njezine politike zauzimaju posebno mjesto. Mnogobrojna empirijska istraživanja pokazala su da stavo-

¹ Članak je rezultat projekta »Europa, migracijska 'kriza' i stavovi prema imigrantima i imigraciji« Europskog instituta za sociologiju, te projekta »Hrvatska kao imigracijska zemlja: povijesne i suvremene perspektive« (HRIMIZ) Instituta za istraživanje migracija (2024/2027-01, Europska unija – NextGenerationEU).

² Unatoč tomu što ne poriču iznimnost obilježja migracija 2015. godine, Rea i sur. (2019) smatraju da je umjesto uporabe uobičajenih sintagmi »migrantska kriza« ili (češće) »izbjeglička kriza« prikladnije govoriti o »krizi primitka izbjeglica« koja je posljedica odjeka što ga je izazvao tadašnji pojačani dolazak imigranata. Iznijeli su čvrstu argumentaciju za svoje mišljenje da su mediji i međunarodne organizacije iznošenjem procjena broja migranata pridonijeli stvaranju moralne panike u društvu. Medijska retorika preuveličavanja toga broja kakvu nisu, smatraju, uvijek uspjeli izbjeći čak ni neki stručnjaci na području istraživanja migracija pala je na plodno tlo antimigrantskoga i antiimigracijskoga populističkoga političkog diskursa (Rea i sur., 2019: 16–19). Stoga se u ovom radu sintagma migracijska kriza stavlja u navodnike i rabi više kao konotacija nego denotacija obilježja migrantskih kretanja.

vi prema imigraciji i imigrantima variraju ovisno o društveno-povijesnom kontekstu (v. npr. Davidov i Semyonov, 2017). U tom smislu, na temelju svoga istraživanja predrasuda i percepcije prijetnje, Meuleman i sur. (2019) zaključuju da ih se može razumjeti tek ako se obrati pozornost na strukturne i kontekstne čimbenike misleći pritom ponajprije na društveni položaj, odnose između skupina, ravnotežu moći i dominantni diskurs.

Kad je riječ o Hrvatskoj koja je u središtu interesa ovoga rada, empirijsko istraživanje iz 2009. godine pokazalo je da njezini građani strane radnike umnogome procjenjuju kao sociokulturnu i socioekonomsku prijetnju te da prema njima izražavaju predrasude koje se manifestiraju nespremnosti za prisnije kontakte s njima (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).³ S obzirom na to da su u to vrijeme imigranti bili gotovo nevidljivi u društvu pa hrvatski građani nisu mogli u znatnijoj mjeri oblikovati stavove prema njima na temelju vlastitog iskustva ili iskustva svoje šire zajednice, takvi su se rezultati mogli objasniti samo uvidom u širi društveni kontekst. Stoga, u ovome radu, slično kao što su Van Hootegem i Meuleman (2019) svoju analizu stavova europskih građana kojima oni izražavaju percepciju migracijske ekonomske i kulturne prijetnje započeli konstatacijom da je ksenofobičnost strukturno prisutna u europskoj javnoj sferi, valja razmotriti prisutnost i manifestacije ksenofobije u Hrvatskoj na društvenoj (kontekstnoj) i individualnoj razini.

Dok su, kad je broj imigranata u Hrvatskoj još bio neznatan, hrvatski građani u istraživanjima izražavali ksenofobne stavove, u vrijeme »migracijske krize« 2015. – 2016., kad je velik broj migranata, njih preko 650 000, prolazio hrvatskim dijelom tzv. balkanske rute, djelatno su pokazali visoku solidarnost s migrantima. Ona se objašnjavala suosjećanjem nakon vlastitoga izbjegličkog iskustva tijekom rata 1990-ih te činjenicom da je Hrvatska u vrijeme te »krize« bila gotovo isključivo tranzitna zemlja, a da je taj tranzit organizirala tadašnja vlada lijevoga centra (usp. Čapo, 2015b; Strabac, Valenta i Bell, 2024). Ipak, ne treba smetnuti s uma ni tada manifestiranu i već zaživjelu nesklonost građana u nekim lokalnim sredinama da se u njihovoj blizini otvaraju centri za prihvat izbjeglica i tražitelja azila (Popović, Župarić-Iljić i Kardov, 2022; Petrović, 2013).

Naposljetku, istodobno s povećanim pritiskom na hrvatske granice i porastom broja imigranata s jedne te prisutnosti nacionalpopulističke retorike⁴ u

³ Slični su se nalazi pokazali i u nekim drugim istraživanjima (Župarić-Iljić i Gregurović, 2020; Baričević i Koska, 2017; *Zastupljenost i indikatori...*, 2017; Gregurović, Kuti i Župarić-Iljić, 2016; Župarić-Iljić i Gregurović, 2013).

⁴ O nacionalpopulističkoj retorici v. npr. u: Brubaker (2017).

javnosti i porastom desnoga populizma (v. npr. Mikašinović-Komšo, 2024) s druge strane, sve su uočljiviji različiti oblici diskriminacije, pa i nasilja, prema imigrantima. Na to upozoravaju izvještaji nevladinih organizacija i pučke pravobraniteljice (v. npr. *Izvješće u sjeni o provedbi mjera integracije u Hrvatskoj*, 2023; *Izvješće pučke pravobraniteljice...*, 2024), a medijsko izvještavanje o imigrantima, prema analizi Popović, Kardova i Župarić-Iljića (2022), ne pridonosi objektivnoj i cjelovitoj slici migracijske problematike.

U namjeri da se pokuša razumjeti stavove prema imigrantima i imigraciji kao percepciju utjecaja imigranata i imigracije na hrvatsko društvo, u ovome se radu, nakon teorijskog uvoda i selektivnog pregleda rezultata dosadašnjih istraživanja u europskome kontekstu te uvida u društvene okolnosti vezane uz migracije u Hrvatskoj, analiziraju podaci dobiveni u okviru Europskoga društvenog istraživanja (ESS) koji se odnose na stavove prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, i u širem europskom okviru, prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016. te prije i nakon značajnog porasta broja imigranata (stranih radnika) u Hrvatskoj.

TEORIJSKA OSNOVA ISTRAŽIVANJA STAVOVA PREMA IMIGRANTIMA I IMIGRACIJI

U istraživanju antiimigrantskih i antiimigracijskih stavova vrlo često se testira i koristi teorija grupnoga sukoba (Quillian, 1995; Coenders, Gijsberts i Scheepers, 2004; Semyonov, Raijman i Gorodzeisky, 2006; Schneider, 2008). U njezinoj je osnovi pretpostavka da natjecanje za resurse i različita dobra među skupinama, domaćim i došljačkim, može uroditi percepcijom prijetnje. Ta se prijetnja najopćenitije dijeli na ekonomsku i na kulturnu prijetnju. Bila ta prijetnja stvarna ili zamišljena, ona je, prema poznatome Thomasovu teoremu, stvarna po svojim posljedicama i u ovome slučaju odražava se na stavove prema imigraciji i imigrantima. Nadalje, u migracijskim istraživanjima i tumačenju stavova oslanja se i na hipotezu kontakta prema kojoj uspostavljeni, osobito bliži i prijateljski kontakti, rezultiraju pozitivnijim stavovima prema imigrantima.⁵

Sve spomenuto upućuje na to da je stavove prema imigraciji i imigrantima moguće tumačiti samo povezivanjem kontekstnih i individualnih čimbenika. Pritom, smatraju primjerice Sides i Citrin (2007), mogu biti korisne i

⁵ Hipotezu kontakta postavio je Allport (1954), ali pokazalo se da sam kontakt nije dovoljan i da boljim odnosima pridonosi zajednička aktivnost i postavljanje zajedničkoga cilja (Turner, Brown i Tajfel, 1979). O teoriji kontakta između skupina v.: Pettigrew (1998); Pettigrew i Tropp (2006).

teorije društvenoga identiteta i simboličkih politika. Usredotočujući se na vrijednosti i identitete, na njima oblikovanu individualnu emocionalnu privrženost skupini kojoj se pripada i na njihovu društvenu upotrebu u oblikovanju javnoga mnijenja, one mogu pomoći pri tumačenju razloga zbog kojih stavovi prema imigraciji i imigrantima često više odražavaju percepciju kulturne nego ekonomske prijetnje.⁶

Kad je riječ o stavovima vezanima za »migracijsku krizu«, korisnom se čini dinamička verzija teorije grupnoga sukoba koju su formulirali Meuleman, Davidov i Billiet (2009) u namjeri da protumače promjene stavova prema imigrantima i imigraciji u različitim europskim zemljama (njih 17) u trima vremenskim točkama (u razdoblju od 2002. do 2007. godine). Dobiveni rezultati pokazali su da se stavovi mijenjaju unutar kontekstnih specifičnosti pojedinih zemalja kakve su imigracijski tokovi i stope nezaposlenosti. Za daljnja istraživanja važan je njihov nalaz da na promjenu stavova više djeluju nagle i kratkoročne promjene poput promjena u brojnosti imigranata ili ekonomskih prilika nego, primjerice, dugotrajna visoka razina stvarnog natjecanja oko resursa (Meuleman, Davidov i Billiet, 2009).

Veliki porast dolaska migranata u vrijeme europske »migracijske krize« praćen velikom medijskom pozornošću bio je takva nagla kratkoročna promjena pa se očekivalo da će ga europski građani percipirati kao povećanu prijetnju, odnosno utjecati na promjenu stavova prema imigraciji i imigrantima. »Migracijska kriza« jest proizvela statistički značajnu promjenu u negativnoj percepciji uloge imigranata u društvu, ali ne i u odnosu prema imigraciji pa Europljani u prosjeku nisu poduprli zatvaranje granica (Goubin i Ruelens, 2022). Pokazalo se da su stavovi prema imigraciji u Europi relativno stabilni i da zbog »migracijske krize« u prosjeku nisu postali negativniji. U većini su zemalja bili i manje ili više pozitivniji. Utvrđeno je doduše i to da stavovski odgovor na migracije u kriznim vremenima nije bio jednoznačan (Goubin i Ruelens, 2022; Messing i Ságvári, 2019; Van Hootegem i Meuleman, 2019).

Pokazalo se da Europa nije bila stavovski homogena ni u vrijeme »migracijske krize« kao ni u dužem razdoblju. Osim što su utvrđene velike razlike u stavovima između pojedinih zemalja, vidljiva je i velika stavovska heterogenost unutar pojedinih zemalja (Goubin i Ruelens, 2022). Razlike u stavovima između pojedinih europskih zemalja potvrđene su u brojnim istraživanjima (v. npr. Heath i Richards, 2019; Van Hootegem i Meuleman,

⁶ Tendenciju da su antiimigrantski i antiimigracijski stavovi više povezani s percepcijom kulturne nego ekonomske prijetnje pokazalo je više istraživanja (v. npr. Sides i Citrin, 2007; Citrin i Sides, 2008; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

2019; Bell, Valenta i Strabac, 2021; Goubin i Ruelens, 2022). Unatoč razlikama, moguće je uočiti i neke sličnosti među pojedinim zemljama. Rezultati, primjerice, Van HootegeMOVE i Meulemanove (2019) analize trendova percepcije ekonomske i kulturne prijete koje je provedena na temelju podataka ESS-a između 2002. i 2016. godine govore da su stavovi prema imigraciji i imigrantima u zemljama s dugom imigracijskom tradicijom uglavnom pozitivniji nego u zemljama koje nisu imigracijske i koje možda to tek postaju, da su pozitivniji na zapadu i osobito na sjeveru Europe nego na njezinu jugu i istoku te u zapadnim demokracijama za razliku od postsocijalističkih zemalja (usp. npr. Dražanová i Gonnot, 2023). Smatra se da te i slične nalaze nije moguće u potpunosti protumačiti ni teorijom grupnoga sukoba ni teorijom kontakta (Goubin i Ruelens, 2022), a izraženost imigracije kao društvenoga problema sve se češće povezuje s porastom populizma i politizacijom migracija u javnome diskursu (Bernáth i Messing, 2016; Krzyżanowski, Triandafyllidou i Wodak, 2018; Hutter i Kriesi, 2022).

Temeljno teorijsko polazište u ovome je radu dinamička verzija teorije grupnoga sukoba (Meuleman, Davidov i Billiet, 2009), a izraženi stavovi hrvatskih građana prema imigrantima i imigraciji povezuju se s obilježjima društveno-povijesnoga konteksta unutar kojega su obavljena istraživanja čiji se rezultati analiziraju.

MIGRACIJE U HRVATSKOM KONTEKSTU

Ulaskom u Europsku uniju 2013. godine Hrvatska je očekivano povećala svoj potencijal da od tradicionalno emigracijske postane i imigracijska zemlja. Olakšana pokretljivost i lakše zapošljavanje pospješili su, slično kao i u drugim zemljama središnje, istočne i jugoistočne Europe nakon pristupanja EU-u, veće iseljavanje hrvatskih građana u zemlje EU-a, a postupno je rasla i potreba za stranim radnicima u Hrvatskoj. Ipak, migracijski je saldo ostao negativan, tj. više je bilo odseljenih nego doseljenih osoba sve do 2022. godine. Tada se taj trend mijenja, ali ne zato što znatno opada broj iseljenika, nego zato što je sve više doseljenika (v. DZS, 2024). Migracijski saldo postaje pozitivan, odnosno više je doseljenih nego iseljenih. Za 2022. on iznosi 11 685, a za 2023. godinu 30 178. Među doseljenicima očekivano je najviše onih iz država nastalih raspadom socijalističke Jugoslavije, ali postupno je rastao i broj stranih radnika iz drugih zemalja i kontinenata, osobito iz Ukrajine i iz azijskih zemalja (v. Gregurović i sur., 2024). Iz tablice 1 vidljivo je i da broj doseljenika iz godine u godinu raste te da je među njima udio osoba s hrvatskim državljanstvom sve manji.

Tablica 1. Doseljeni u Hrvatsku prema državljanstvu, 2009. – 2023.

Table 1. Immigrants to Croatia by citizenship, 2009–2023

Godina	Ukupno	Hrvatski državljani	Državljanici članica EU-a	Državljanici ostalih europskih država	Državljanici država s ostalih kontinenata	Nepoznato državljanstvo
2009.	8468	7621	201	528	114	4
2010.	4985	4176	149	586	74	0
2011.	8534	4720	1052	2329	428	5
2012.	8959	4208	1342	2857	542	10
2013.	10 378	5085	1843	2860	580	10
2014.	10 638	4824	2334	2782	688	10
2015.	11 706	6483	2192	2320	704	7
2016.	13 985	7733	2212	3358	677	5
2017.	15 553	7911	2187	4704	745	6
2018.	26 029	8619	2242	13 867	1290	11
2019.	37 726	9882	2510	21 684	3640	10
2020.	33 414	8460	3814	18 406	2729	5
2021.	35 912	10 622	4753	15 470	5066	1
2022.	57 972	10 340	5167	29 200	13 261	4
2023.	69 396	10 852	4649	33 405	20 484	6

Izvor: Gregurović i sur., 2024; DZS, 2024.

Nalazeći se na vanjskoj strani schengenskih granica Hrvatska je u vrijeme »migracijske krize« i velikoga migrantskog pritiska na njezine granice najvećem broju migranata predstavljala tranzitnu zemlju u kojoj se najveći broj njih nije želio ni namjeravao zadržati. Tada su hrvatski državljani činili nešto više od polovine nevelikog broja doseljenika (v. tablicu 1; v. i Gregurović i sur., 2024).⁷ Kontinuirana Eurobarometrova istraživanja percepcije važnosti problema s kojima se suočavaju europski građani na osobnoj razini, na razini njihove zemlje i Europe pokazuju da hrvatski građani imigraciju ne percipiraju kao važan vlastiti problem ili problem pred kojim se nalazi Hrvatska. Slično prosjeku EU-a, iako uglavnom nešto manje, percipiraju je kao problem Europske unije (v. sliku 1).

⁷ U Hrvatsku se 2015. i 2016. ukupno doselila 25 691 osoba od čega 14 216 njih s hrvatskim državljanstvom. Udio doseljenih u odnosu na ukupno stanovništvo (prema Popisu stanovništva 2021.) za te dvije godine bio je 0,66% ili 0,3% ako se izuzmu doseljenici s hrvatskim državljanstvom.

Dakako, percepcija važnosti pojedinih društvenih problema, pa tako i imigracije, mijenja se u skladu s društvenom situacijom, a rezultati variraju od zemlje do zemlje. Velike su razlike među pojedinim zemljama, ali moguće je uočiti i pravilnosti u promjeni percepcije istaknutosti pojedinih problema. Na slici 1 može se pratiti povezanost razine percepcije imigracije kao problema i povezati je s dolaskom imigranata. Tako se ona u svim mjerenim aspektima povećala u vrijeme »migracijske krize« 2015. godine, potom je u padu da bi u vrijeme zatvorenih granica zbog pandemije bolesti COVID-19 na osobnoj razini i razini zemlje ispitanika gotovo iščeznula te se nakon toga opet počela lagano povećavati.⁸ Ispitanici u pravilu u najmanjoj mjeri imigraciju vide kao vlastiti problem, više kao problem s kojim se suočava njihova zemlja, a najviše kao problem EU-a. Iako slijede dinamiku uočavanja imigracije kao problema u ostalim zemljama obuhvaćenim Eurobarometrovim istraživanjem, hrvatski su ispitanici u prosjeku u manjoj mjeri uočavali imigraciju kao problem od prosjeka EU-a. To je osobito bilo izraženo kad je bila riječ o percepciji imigracije kao problema za vlastitu zemlju jer ga hrvatski ispitanici u znatno manjoj mjeri percipiraju od prosjeka EU-a (v. sliku 1). Percepcija imigracije kao problema za Hrvatsku raste u vrijeme »migracijske krize«, ali je na znatno nižoj razini nego što to vrijedi za prosjek EU-a. Nakon pada u vrijeme pandemije bolesti COVID-19 percepcija imigracije kao problema ponovo raste, a raste i percepcija imigracije kao problema za Hrvatsku i, iako je i dalje znatno niža, 2023. godine sličnija je percepciji prosjeka EU-a nego u vrijeme »migracijske krize«. Treba podsjetiti na to da je te 2023. migracijski saldo drugu godinu zaredom pozitivan. Broj doseljenika iz Ukrajine i azijskih zemalja, ako se izuzmu doseljeni hrvatski državljani, nešto je veći od polovine (30 809) doseljenih stranih državljana (58 538). Udio doseljenika iz azijskih zemalja odakle dolazi manje hrvatskih državljana nego s ostalih kontinenata bio je 30,29% (DZS, 2024).⁹

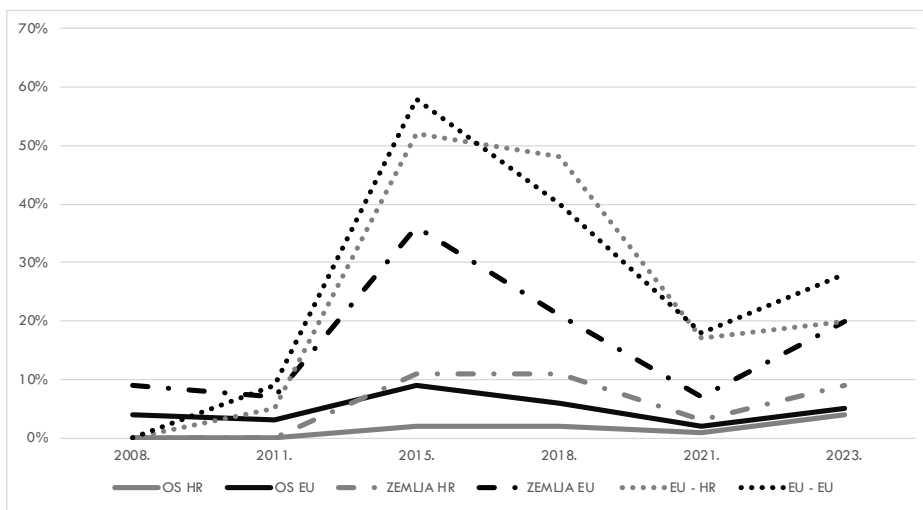
⁸ Povećavanje uočavanja imigracije kao društvenoga problema povezuje se i s drugim čimbenicima, među kojima se sve više ističe porast popularnosti desnih populističkih stranaka koje svoju politiku dobrim dijelom temelje u poticanju straha od stranaca (v. npr. Campo, Giunti i Mendola, 2021).

⁹ Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova za razdoblje od 2017. do veljače 2022. godine najveći broj dozvola za boravak i rad kontinuirano se izdavalo državljanima Bosne i Hercegovine i Srbije, a potom Kosova, Sjeverne Makedonije i Albanije te Ukrajine. Od 2019. među najzastupljenijim strancima kojima su izdane te dozvole primjetan je porast broja državljana Nepala, Indije, Bangladeša i Filipina (v. Gregurović i sur., 2024).

Slika 1. Promjene percepcije važnosti imigracije kao problema s kojim se suočava/ju građani osobno (OS), njihova zemlja i EU (podaci za Hrvatsku /HR/ i prosjek za EU)

Figure 1. Changes in the perception of the importance of immigration as a problem faced by citizens personally (OS), their country and the EU (data for Croatia /HR/ and average for the EU)

Izvor: Eurobarometar (<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/browse/all/series/4961>).

Naposljetku, valja dodati da od 2016. godine u Hrvatskoj raste potreba za stranim radnicima jer se smanjuje udio nezaposlenih, a raste udio slobodnih radnih mjesta. Razlika između tih dvaju trendova smanjila se u vrijeme pandemije bolesti COVID-19, ali već je 2021. godine stopa slobodnih radnih mjesta ponovo veća od stope nezaposlenosti (Kovač, 2023)¹⁰ pa je na tržištu rada nedostajalo radnika. Smatra se da je to »dijelom posljedica iseljavanja u druge države članice Europske unije«. ¹¹ Prema procjeni guvernera Hrvatske narodne banke iz travnja 2024. na hrvatskome tržištu rada nedostaje oko 120 000 osoba da bi se postigla prosječna stopa aktivnosti stanovništva EU-a od 75%. ¹² Dakle, dolazak stranih radnika postao je trajna potreba.

¹⁰ Usp.: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/une_educ_a/default/table?lang=en.

¹¹ V.: https://eures.europa.eu/living-and-working/labour-market-information-europe/labour-market-information-croatia_hr#nationalna-razina.

¹² V.: https://www.hnb.hr/documents/20182/4880882/hn10052024_prezentacija.pdf/065b368b-f1c5-5cac-a94a-63ebb6281b55?t=1715677509194.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Polazeći od dosadašnjih istraživanja stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj i u širem europskom kontekstu te dinamike povezanosti promjena percepcije važnosti imigracije kao problema s migracijskim tokovima (v. sliku 1), a uz uvažavanje osobitosti hrvatskoga društveno-povijesnoga konteksta, u ovome se radu s pozicija dinamičke verzije teorije grupnoga sukoba (Meuleman, Davidov i Billiet, 2009) pokušava odgovoriti na nekoliko istraživačkih pitanja:

1. Postoji li razlika u stavovima prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016.?
2. Mijenjaju li se stavovi prema imigrantima i imigraciji s porastom broja imigranata (stranih radnika) u Hrvatskoj i ako se mijenjaju, o kakvim je promjenama riječ?
3. Koji su najvažniji individualni prediktori stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj nakon značajnog porasta broja imigranata (stranih radnika), odnosno nakon što je postala i imigracijska zemlja?

PODACI, MJERNI INSTRUMENTI I METODE ANALIZE

Kako bi se proučilo postoje li razlike u stavovima o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016. u širem europskom kontekstu, pokazalo mijenjaju li se stavovi prema imigrantima i imigraciji s porastom broja stranih radnika u Hrvatskoj te pokušalo utvrditi osnovne individualne prediktore stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, u ovom se istraživanju oslanjamo na podatke Europskoga društvenog istraživanja (ESS) iz 5. (ESS5-2010/2011), 9. (ESS9-2018/2019), 10. (ESS10-2020/2021) i 11. (ESS11-2023/2024) kruga (European Social Survey, 2023a, 2023b, 2023c, 2024). To longitudinalno međunarodno znanstveno istraživanje provođeno na strogo slučajnom probabilističkom uzorku, s minimalnom ciljanom stopom odaziva od 70%, reprezentativno je za populacije europskih zemalja u kojima se provodi.¹³ U tom istraživanju, koje ima za cilj utvrditi promjene ili stabilnost u društvenoj strukturi, životnim uvje-

¹³ Anketiranje u Hrvatskoj je provedeno za 5. krug 16. 9. – 14. 12. 2011. (N = 1649; stopa odaziva 54,5%), za 9. krug 20. 9. 2019. – 27. 1. 2020. (N = 1810; stopa odaziva 43,2%), za 10. krug 5. 5. – 26. 11. 2021. (N = 1592; stopa odaziva 43,1%) te za 11. krug 24. 6. 2023. – 19. 1. 2024. (N = 1563; stopa odaziva 42,3%). Detaljnije o provođenju tih istraživanja u Hrvatskoj može se vidjeti u istraživačkoj dokumentaciji koja se odnosi na pojedine zemlje (v. European Social Survey, 2023a, 2023b, 2023c, 2024).

tima i stavovima u Europi, s pomoću osnovnih stalnih pitanja primjerice o demokraciji i politici, religiji, nacionalnom i etničkom identitetu, imigraciji, ljudskim vrijednostima, subjektivnom blagostanju i društvenoj isključenošći, ispituju se stavovi, uvjerenja i obrasci ponašanja različitih populacija u više od trideset zemalja.¹⁴ ESS među osnovnim stalnim pitanjima uključuje nekoliko pitanja koja se odnose na stavove prema imigrantima i imigraciji te je zato prikladan izvor podataka za praćenje promjena u tim stavovima tijekom vremena. Stavovi prema imigrantima i imigraciji u okviru ESS-a mjere se s pomoću triju indikatora protivljenja imigraciji i triju indikatora percepcije imigracijske prijetnje.

Tri indikatora protivljenja imigraciji uključuju odgovore na tri pitanja kojima se na četverostupanjskoj skali (1 – dopustiti mnogima, 2 – dopustiti nekima, 3 – dopustiti tek manjem broju, 4 – ne dopustiti nikome) ispituje stav ispitanika o tome u kojoj mjeri Hrvatska treba dopustiti ljudima različitog podrijetla ili iz različitih zemalja da se dosele i žive u zemlji. Prvi indikator mjeri stav o doseljavanju ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« kao većina stanovništva u zemlji, drugi indikator mjeri stav o doseljavanju ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine stanovništva u zemlji, a trećim je pak indikatorom izmjeren stav o doseljavanju ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe« u zemlju.

Druga tri indikatora s pomoću 11-stupanjske skale mjere stav prema imigrantima i imigraciji kao percepciju imigracijske prijetnje, odnosno percepciju građana o utjecaju imigranata i imigracije na njihovu zemlju. Tako se pitanjem o tome je li za gospodarstvo zemlje uglavnom »loše ili dobro da se ljudi iz drugih zemalja doseljavaju i nastanjuju« u zemlji (0 /loše/ – 10 /dobro/) ispituje percepcija imigracijske ekonomske prijetnje. Pitanjem o tome je li »doseljavanje ljudi iz drugih zemalja ugrožava ili obogaćuje kulturni život« zemlje (0 /ugrožava/ – 10 /obogaćuje/) ispituje se percepcija imigracijske kulturne prijetnje. Pitanjem pak o tome je li zemlja postaje »lošije ili bolje mjesto za život ako se u nju doseljavaju i nastanjuju ljudi iz drugih zemalja« (0 /lošije/ – 10 /bolje/), koje se može shvatiti i kao opći indikator podrške ili protivljenja imigraciji, u tom se sklopu ispituje percepciju opće imigracijske prijetnje.

Tri pojedinačna indikatora protivljenja imigraciji i tri pojedinačna indikatora percepcije imigracijske prijetnje koristi se za analizu razlika stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj prije i poslije »migracijske krize«

¹⁴ Više o ESS-u i istraživanju po pojedinim zemljama vidjeti: <https://www.europeansocialsurvey.org/about/national-pages>.

2015. – 2016. te nakon znatnijeg porasta broja imigranata (stranih radnika), odnosno nakon što je Hrvatska postala i imigracijska zemlja.

S obzirom na to da je statističkim provjerama utvrđena vrlo pouzdana unutarnja konzistentnost skale na trima pojedinačnim indikatorima percepcije imigracijske prijete, konstruiran je kompozitni konstrukt *percepcije imigracijske prijete*, koji se koristi za usporedbu između percepcije utjecaja imigranata i imigracije na društvo izmjerene u okviru ESS-a u 5. krugu (ESS5-2010/2011) i one u 9. krugu (ESS9-2018/2019), u europskim zemljama u kojima je provedeno i jedno i drugo mjerenje, uključujući i Hrvatsku. Taj se konstrukt percepcije imigracijske prijete koristi i za analizu razlike u stavovima prema imigrantima i imigraciji ispitanih u 10. krugu (ESS10-2020/2021) i 11. krugu (ESS11-2023/2024) u Hrvatskoj.

Kako bi se utvrdilo neke osnovne prediktore stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj na uzorku iz 11. kruga ESS-a, u nizu regresijskih analiza kao zavisne varijable koriste se kompozitni konstrukt *percepcije imigracijske prijete* (Cronbachov $\alpha = 0,854$) te tri pojedinačna indikatora protivljenja imigraciji.

Kao nezavisne varijable u niz hijerarhijskih regresijskih analiza u prvom se modelu uključuju osnovne sociodemografske varijable, dob (mjerena u godinama), spol (1 – muškarci, 2 – žene) i obrazovanje (rekodirano u sedam kategorija – *manje od nižeg srednjeg do više tercijarno obrazovanje*) te varijable veličine mjesta stanovanja, imigracijskog statusa i stupnja religioznosti. Veličina mjesta stanovanja mjerena je po procjeni ispitanika kao 1 – »veliki grad«, 2 – »predgrađe ili okolica velikog grada«, 3 – »manji grad«, 4 – »selo« i 5 – »farma ili kuća izvan naselja« (za regresijsku analizu kategorije 4 – »selo« i 5 – »farma ili kuća izvan naselja« rekodirane su kao 4 – »selo«). Imigracijski status mjerena je s pomoću pitanja o tome je li ispitanik rođen u Hrvatskoj (1 – da, 2 – ne). Stupanj religioznosti mjerena je samoidentifikacijom na ljestvici od 0 (*uopće nisam religiozan/na*) do 10 (*vrlo sam religiozan/na*). Varijabla religioznosti se uključuje u okviru prvog modela (koraka) kako bi se utvrdio njezin jedinstven doprinos u objašnjavanju stavova prema imigrantima i imigraciji prije uključivanja varijable političke orijentacije za koju je provjerama utvrđeno da u drugom prediktorskom modelu ima medijatorsku ulogu u odnosu na nju, a s kojom je značajno uzajamno povezana ($r = 0,363$; $N = 1333$; $p < 0,001$), pri čemu se pokazuje povezanost između veće religioznosti i političke orijentacije »desno«, odnosno nereligioznosti i političke orijentacije »lijevo«. U drugom se modelu u analizu uključuju nezavisni konstrukti socioekonomskog statusa, političke orijentacije i nacio-

nalizma. Varijabla socioekonomskog statusa uključuje se u drugom modelu (koraku) jer je provjerama utvrđeno da ima znatan medijatorski utjecaj na varijablu obrazovanja, inače uzajaman zbog značajne povezanosti tih dviju sociostrukturnih varijabli ($r = -0,291$; $N = 1536$; $p < 0,001$), pri čemu se pokazuje povezanost između nižeg obrazovanja i nižega socioekonomskog statusa, odnosno višeg obrazovanja i višega socioekonomskog statusa. Kao indikator socioekonomskog statusa koristi se izmjereni doživljaj prihoda svog kućanstva (1 – »dobro živim sa sadašnjim prihodima«; 2 – »snalazim se sa sadašnjim prihodima«; 3 – »teško mi je sa sadašnjim prihodima«; 4 – »vrlo mi je teško sa sadašnjim prihodima«). Politička orijentacija izmjerena je samoidentifikacijom na ljestvici od 0 (*lijevo*) do 10 (*desno*). Varijabla koja se temelji na pitanju o emocionalnoj privrženosti svojoj zemlji, s odgovorima na ljestvici od 0 (*uopće nisam emocionalno privržen*) do 10 (*vrlo sam emocionalno privržen*), u okviru ESS-a konceptualizirana je kao »nacionalizam«¹⁵ (v. tablicu 2).

Za analizu podataka korišten je računalni programski paket SPSS. Podaci su analizirani primjenom metoda deskriptivne analize, bivarijacijske analize (t-test) te multivarijacijske analize (hijerarhijska regresijska analiza). Razlike u stavovima prema imigrantima i imigraciji izraženim u različitim mjerenjima testirane su s pomoću t-testa nezavisnih uzoraka. U nizu hijerarhijskih regresijskih analiza testirani su regresijski modeli predviđanja stavova prema imigrantima i imigraciji.

¹⁵ U ESS-u konstrukt »nacionalizam« je konceptualiziran iz mjernog instrumenta »emocionalna privrženost svojoj zemlji«, a ne svojoj naciji. Razumijevanje korištene formulacije u hrvatskome kontekstu nije nužno jednoznačno jer u društvu dominira etničko shvaćanje nacije, odnosno nativističko shvaćanje nacionalnog identiteta. Ne poistovjećuje se nužno država (zemlja) s nacijom pa i izražavanje razine emocionalne privrženosti zemlji ne mora biti isto što i privrženost naciji. Imajući u vidu spomenuto ograničenje, čini se da ovako formulirana varijabla nacionalizma ipak zadovoljava pa je ovdje tako prihvaćena za analizu.

Tablica 2. Varijable koje mjere stavove prema imigrantima i imigraciji te nezavisne varijable koje se uključuju u regresijsku analizu stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj

Table 2. Variables measuring the attitudes towards immigrants and immigration and independent variables that are included in the regression analysis of attitudes towards immigrants and immigration in Croatia

Konstrukt	Formulacija pitanja	Kategorije odgovora	M	SD
Percepcija imigracijske prijetnje	Imigracija je loša ili dobra za gospodarstvo zemlje / Imigranti ugrožavaju ili obogaćuju kulturni život zemlje / Imigranti čine zemlju lošijim ili boljim mjestom za život	0 (Loše za gospodarstvo / To ugrožava kulturni život / Lošije mjesto za život) – 10 (Dobro za gospodarstvo / To obogaćuje kulturni život / Bolje mjesto za život)	4,82	2,389
Protivljenje imigraciji prema podrijetlu imigranata	Doseljavanje ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« kao većina	1 (Dopustiti mnogima) – 4 (Ne dopustiti nikome)	2,04	0,882
	Doseljavanje ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine	1 (Dopustiti mnogima) – 4 (Ne dopustiti nikome)	2,33	0,918
	Doseljavanje ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe«	1 (Dopustiti mnogima) – 4 (Ne dopustiti nikome)	2,31	0,928
Dob	Dob ispitanika (prema godini rođenja)	15 – 90	52,77	19,804
Spol	Spol	1 (Muškarac) – 2 (Žena)	1,52	0,500
Obrazovanje	Najviši stupanj obrazovanja (ES-ISCED)	1 (ES-ISCED I) – 7 (ES-ISCED V2)	3,77	1,623
Veličina mjesta stanovanja	Veliki grad (ref.)			
	Predgrađe ili okolica velikog grada	0 – 1	0,08	0,278
	Manji grad	0 – 1	0,27	0,446
	Selo	0 – 1	0,42	0,493
Imigracijski status	Jeste li rođeni u Hrvatskoj?	1 (Da) – 2 (Ne)	1,11	0,318
Religioznost	Koliko ste religiozni?	0 (Uopće nisam religiozan/na) – 10 (Vrlo sam religiozan/na)	5,58	3,050
Socioekonomski status	Doživljaj prihoda svog kućanstva	1 (Dobro živim sa sadašnjim prihodima) – 4 (Vrlo mi je teško sa sadašnjim prihodima)	1,90	0,807
Politička orijentacija	Politička orijentacija lijevo – desno	0 (Lijevo) – 10 (Desno)	5,24	2,352
Nacionalizam	Koliko ste emocionalno privrženi Hrvatskoj?	0 (Uopće nisam emocionalno privržen) – 10 (Vrlo sam emocionalno privržen)	7,83	2,237

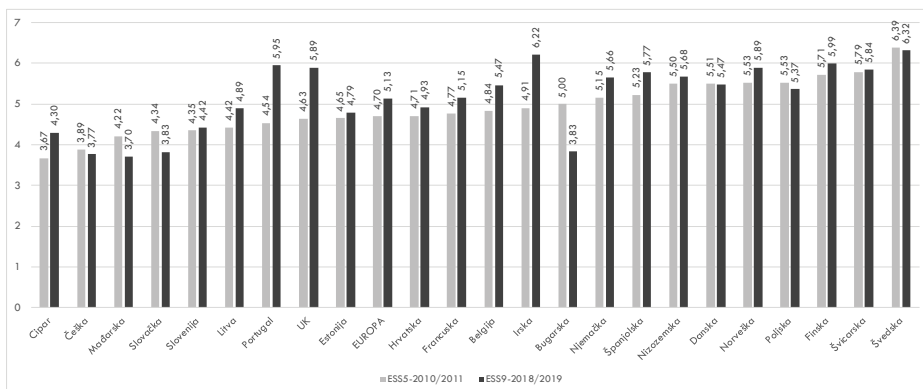
Napomena: Deskriptivni statistički pokazatelji izračunati su s uključenim poststratifikacijskim ponderiranjem (*pspwght*) na ukupnom uzorku iz 11. kruga ESS-a (N = 1563).

REZULTATI

Kako bi se pokazalo postoje li razlike u stavovima prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, i u širem europskom kontekstu, prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016., valja usporediti rezultate ispitivanja dobivene u okviru Europskoga društvenog istraživanja u 5. krugu (ESS5-2010/2011) i 9. krugu (ESS9-2018/2019), u europskim zemljama u kojima je provedeno i jedno i drugo ispitivanje, uključujući Hrvatsku. S pomoću konstrukta *percepcije imigracijske prijetnje*, koji okuplja tri pojedinačna indikatora percepcije imigracijske prijetnje (ekonomske prijetnje, kulturne prijetnje i općenitog protivljenja imigraciji) na određeni način ispitana je percepcija utjecaja imigranata i imigracije na društvo prije i poslije »migracijske krize« (v. sliku 2).

Slika 2. Razlike u prosječnim vrijednostima stavova prema imigrantima i imigraciji u europskim zemljama prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016. (0 = negativan stav – 10 = pozitivan stav)

Figure 2. Differences in mean values of attitudes towards immigrants and immigration in European countries before and after the "migration crisis" 2015–2016 (0 = negative attitude – 10 = positive attitude)

Napomena: Statistički pokazatelji izračunati su s uključenim poststratifikacijskim ponderiranjem (*pspwght*).

Usporedimo li ukupne europske prosječne vrijednosti stavova prema imigrantima i imigraciji prije i poslije »migracijske krize«, mjerene s pomoću kompozitne varijable *percepcije imigracijske prijetnje* na ljestvici od 0 do 10, pri čemu niže vrijednosti predstavljaju negativnije stavove, a više vrijednosti pozitivnije stavove, pokazuje se da su se ti stavovi, iako su i prije i poslije blizu »neutralne« vrijednosti ($M = 5,00$), statistički značajno promijenili (t

= -30,376; $df = 99262,878$; $p < 0,001$) od blago »negativnih« ($M_{ESS5} = 4,70$) u blago »pozitivne« ($M_{ESS9} = 5,13$).

Analiza usporedbe percepcije imigracijske prijetnje prije i poslije »migracijske krize« pokazuje da je u većini europskih zemalja izražen statistički značajno pozitivniji stav prema imigrantima i imigraciji poslije »migracijske krize« (ESS9-2018/2019), uključujući Njemačku ($t = -8,678$; $df = 5342$; $p < 0,001$) u kojoj je zabilježen najveći broj tražitelja azila u vrijeme »izbjegličke krize« 2015. – 2016., a da je u Irskoj ($t = -20,537$; $df = 4719,202$; $p < 0,001$), Portugalu ($t = -19,274$; $df = 1812,580$; $p < 0,001$) i Ujedinjenom Kraljevstvu ($t = -18,552$; $df = 4484,031$; $p < 0,001$), najzapadnijim europskim zemljama uključenim u ovu analizu, utvrđen znatno pozitivniji stav. U četirima zemljama (Danskoj, Sloveniji, Švedskoj i Švicarskoj) nije bilo značajne promjene u percepciji imigracijske prijetnje, a statistički značajno negativniji stav prema imigrantima i imigraciji utvrđen je samo u nekoliko zemalja, u Bugarskoj ($t = 15,097$; $df = 4187$; $p < 0,001$), Mađarskoj ($t = 7,112$; $df = 3121$; $p < 0,001$) i Slovačkoj ($t = 6,629$; $df = 2103,475$; $p < 0,001$) te nešto manje u Češkoj ($t = 2,172$; $df = 4717,587$; $p = 0,030$) i Poljskoj ($t = 2,186$; $df = 2973,273$; $p = 0,029$).

Kad je riječ o zemljama u kojima je poslije »migracijske krize« izražen statistički značajno negativniji stav prema imigrantima i imigraciji onda valja istaknuti da je u Češkoj ($M_{ESS5} = 3,89$; $M_{ESS9} = 3,77$), Mađarskoj ($M_{ESS5} = 4,22$; $M_{ESS9} = 3,70$) i Slovačkoj ($M_{ESS5} = 4,34$; $M_{ESS9} = 3,83$) i prije »migracijske krize« taj stav bio među najnegativnijima u Europi, dok je u Bugarskoj ($M_{ESS5} = 5,00$; $M_{ESS9} = 3,83$) prije »migracijske krize« bio pozitivniji od europskoga prosječnoga stava, a posebno u Poljskoj ($M_{ESS5} = 5,53$; $M_{ESS9} = 5,37$) gdje je bio i ipak ostao među znatno pozitivnijima od europskoga prosječnoga stava prema imigrantima i imigraciji.

Osim što su nakon »migracijske krize« najpozitivniji stavovi ($M \geq 5,5$) izraženi u trima zemljama u kojima je nakon nje utvrđen znatno pozitivniji stav (u Irskoj, Portugalu i Ujedinjenom Kraljevstvu), izraženi su i u većini uglavnom tradicionalnih europskih imigracijskih zemalja u kojima su i prije »migracijske krize« bili izraženi europski iznadprosječni pozitivni stavovi (u Švedskoj, Finskoj, Norveškoj, Španjolskoj, Nizozemskoj, Njemačkoj, Danskoj i Belgiji), osim u Francuskoj ($M_{ESS5} = 4,77$; $M_{ESS9} = 5,15$) u kojoj je i prije i poslije »migracijske krize« bio izražen približno prosječan europski stav prema imigrantima i imigraciji.

Kad je riječ o ukupnoj percepciji imigracijske prijetnje u Hrvatskoj prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016., u kojoj je imala izrazitu ulogu tranzitne zemlje, utvrđeno je da je poslije »migracijske krize« izražen sta-

tistički značajno ($t = -2,660$; $df = 3345,197$; $p = 0,008$) pozitivniji stav prema imigrantima i imigraciji ($M_{ESS5} = 4,71$; $M_{ESS9} = 4,93$), no ipak negativniji od prosječnoga europskog stava, za razliku od izraženoga stava prije »migracijske krize«.

Analizom triju pojedinačnih indikatora percepcije imigracijske prijetnje (ekonomske prijetnje, kulturne prijetnje i općenitog protivljenja imigraciji) pokazuje se da je ukupnom pozitivnijem stavu prema imigrantima i imigraciji poslije »migracijske krize« u Hrvatskoj najviše pridonijelo to što su ispitanici imigrante statistički značajno manje percipirali kao ekonomsku prijetnju pa i izrazili manje općenito protivljenje imigraciji, dok se percepcija imigracijske kulturne prijetnje nije statistički značajno promijenila (v. tablicu 3).

Tablica 3. Razlike u percepciji imigracijske ekonomske prijetnje i imigracijske kulturne prijetnje te u općenitom protivljenju imigraciji u Hrvatskoj prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016. (0 = negativan stav – 10 = pozitivan stav)

Table 3. Differences in the perception of economic immigration threat and cultural immigration threat, and in general opposition to immigration in Croatia before and after the 2015–2016 “migration crisis” (0 = negative attitude – 10 = positive attitude)

	Uzorak	N	M (0-10)	SD	t (df) p
Imigracija je loša ili dobra za gospodarstvo zemlje (imigracijska ekonomska prijetnja)	ESS5-2010/2011	1532	4,41	2,428	-3,394 (3255,877) 0,001
	ESS9-2018/2019	1730	4,72	2,832	
Imigranti ugrožavaju ili obogaćuju kulturni život zemlje (imigracijska kulturna prijetnja)	ESS5-2010/2011	1541	5,26	2,574	-0,982 (3264,723) 0,326
	ESS9-2018/2019	1725	5,35	2,871	
Imigranti čine zemlju lošijim ili boljim mjestom za život (općenito protivljenje imigraciji)	ESS5-2010/2011	1510	4,90	2,334	-2,032 (3222,776) 0,042
	ESS9-2018/2019	1721	5,08	2,775	

Analiza pak razlika u stavovima koji su ispitanici trima pitanjima o tome u kojoj mjeri Hrvatska treba dopustiti ljudima različitog podrijetla ili iz različitih zemalja da se dosele i žive u zemlji, pokazuje da je poslije »migracijske krize« 2015. – 2016. izražen statistički značajno pozitivniji stav prema doseljavanju ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« kao većina stanovništva u Hrvatskoj, nego prije »migracijske krize«, da je donekle statistički značajno

pozitivniji i stav prema doseljavanju ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe« u Hrvatsku, no da nema statistički značajne razlike u stavu prema doseljavanju ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine stanovništva u Hrvatskoj, koji je i nešto negativniji poslije »migracijske krize« (v. tablicu 4).

Tablica 4. Razlike u podršci ili protivljenju tome da se dopustiti ljudima iz različitih zemalja ili različitog podrijetla da dođu živjeti u Hrvatsku prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016. (1 = pozitivan stav – 4 = negativan stav)

Table 4. Differences in support or opposition to allowing people from different countries or backgrounds to come and live in Croatia, before and after the 2015–2016 “migration crisis” (1 = positive attitude – 4 = negative attitude)

	Uzorak	N	M (1-4)	SD	t (df) p
Ista rasa ili etnička skupina	ESS5-2010/2011	1550	2,19	1,028	3,408 (3103,030) 0,001
	ESS9-2018/2019	1769	2,07	0,901	
Drugačija rasa ili etnička skupina	ESS5-2010/2011	1543	2,27	1,031	-0,928 (3154,227) 0,354
	ESS9-2018/2019	1759	2,30	0,947	
Siromašnije zemlje izvan Europe	ESS5-2010/2011	1534	2,36	1,048	2,129 (3098,098) 0,033
	ESS9-2018/2019	1753	2,29	0,935	

Kako bi se pokazalo mijenjaju li se stavovi prema imigrantima i imigraciji nakon značajnog porasta broja imigranata (stranih radnika) u Hrvatskoj nakon 2021., odnosno nakon što je Hrvatska prema pokazateljima koji se odnose na useljavanje i iseljavanje postala više imigracijskom zemljom nego emigracijskom, valja usporediti izražene stavove prema imigrantima i imigraciji koji su ispitani prije i nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj, tj. u 10. krugu (ESS10-2020/2021) i 11. krugu (ESS11-2023/2024) Europskoga društvenog istraživanja u Hrvatskoj.

Usporedimo li najprije prosječne vrijednosti stavova prema imigrantima i imigraciji prije i nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj, mjerene s pomoću kompozitnog konstrukta *percepcije imigracijske prijete*, pokazuje se da su ti stavovi prema imigrantima i imigraciji nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj statistički značajno negativniji ($M_{ESS10} = 5,09$; $M_{ESS11} = 4,82$ / $t = 3,112$; $df = 3085,646$; $p = 0,002$ /).

Analizom triju pojedinačnih indikatora koje uključuje kompozitna varijabla percepcije imigracijske prijetnje (ekonomske prijetnje, kulturne prijetnje i općenitog protivljenja imigraciji) pokazuje se da je ukupnom negativnijem stavu prema imigrantima i imigraciji nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj najviše pridonijelo to što ispitanici imigrante nakon značajnog porasta broja imigranata najviše statistički značajno više percipiraju kao kulturnu prijetnju pa onda izražavaju i veće općenito protivljenje imigraciji, dok se percepcija imigracijske ekonomske prijetnje nakon značajnog porasta broja imigranata nije statistički značajno promijenila (v. tablicu 5).

Tablica 5. Razlike u percepciji imigracijske ekonomske prijetnje i imigracijske kulturne prijetnje te u općenitom protivljenju imigraciji u Hrvatskoj prije i nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj (0 = negativan stav – 10 = pozitivan stav)

Table 5. Differences in the perception of economic immigration threat and cultural immigration threat, and in general opposition to immigration in Croatia before and after the significant increase in the number of immigrants in Croatia (0 = negative attitude – 10 = positive attitude)

	Uzorak	N	M (0-10)	SD	t (df) p
Imigracija je loša ili dobra za gospodarstvo zemlje (imigracijska ekonomska prijetnja)	ESS10-2020/2021	1507	5,00	2,909	0,534 (2994,108)
	ESS11-2023/2024	1509	4,94	2,686	
Imigranti ugrožavaju ili obogaćuju kulturni život zemlje (imigracijska kulturna prijetnja)	ESS10-2020/2021	1523	5,50	2,899	5,436 (3041,246)
	ESS11-2023/2024	1525	4,94	2,781	
Imigranti čine zemlju lošijim ili boljim mjestom za život (općenito protivljenje imigraciji)	ESS10-2020/2021	1509	5,21	2,748	3,156 (2999,608)
	ESS11-2023/2024	1509	4,90	2,555	

Iz analiza pak razlika u stavovima koji su mjereni prije i nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj s pomoću triju pitanja o tome u kojoj mjeri Hrvatska treba dopustiti ljudima različitog podrijetla ili iz različitih zemalja da se dosele i žive u Hrvatskoj, vidi se da je nakon značajnog porasta broja imigranata izražen donekle statistički značajno negativniji stav samo prema doseljavanju ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine hrvatskog stanovništva, dok se ne pokazuje statistički značajna

razlika u izraženom stavu prema doseljavanju ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« kao većina hrvatskog stanovništva te u izraženom stavu prema doseljavanju ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe« u Hrvatsku (v. tablicu 6).

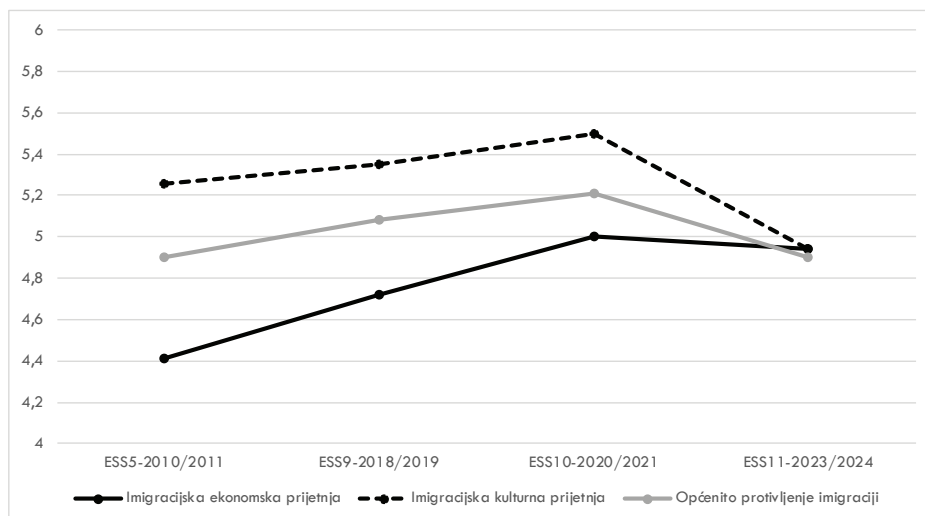
Tablica 6. Razlike u podršci ili protivljenju tome da se dopustiti ljudima iz različitih zemalja ili različitog podrijetla da dođu živjeti u Hrvatsku prije i nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj (1 = pozitivan stav – 4 = negativan stav)

Table 6. Differences in support or opposition to allowing people from different countries or backgrounds to come and live in Croatia before and after the significant increase in the number of immigrants in Croatia (1 = positive attitude – 4 = negative attitude)

	Uzorak	N	M (1-4)	SD	t (df) p
Ista rasa ili etnička skupina	ESS10-2020/2021	1545	2,02	0,886	-0,396 (3082)
	ESS11-2023/2024	1539	2,04	0,882	0,692
Drugačija rasa ili etnička skupina	ESS10-2020/2021	1544	2,26	0,941	-2,218 (3080)
	ESS11-2023/2024	1538	2,33	0,918	0,027
Siromašnije zemlje izvan Europe	ESS10-2020/2021	1537	2,29	0,950	-0,646 (3074)
	ESS11-2023/2024	1539	2,31	0,928	0,518

Nakon analize stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, i u širem europskom kontekstu, prije i poslije »migracijske krize« 2015. – 2016. u kojoj je Hrvatska imala ponajprije ulogu tranzitne zemlje, te analize stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj prije i nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj, utvrđeno je da je poslije »migracijske krize« izražen statistički značajno pozitivniji stav prema imigrantima i imigraciji, a da su imigranti značajno više percipirani kao prijatna tek nakon značajnog porasta broja imigranata u Hrvatskoj (v. sliku 3). S obzirom na to da je analizom stavova prema imigrantima i imigraciji na određeni način ispitana percepcija utjecaja imigranata i imigracije na društvo, valjalo bi utvrditi koji su važni prediktori te percepcije.

Slika 3. Promjene u percepciji imigracijske prijetnje u Hrvatskoj
 Figure 3. Changes in the perception of immigration threat in Croatia

Napomena: Ljestvica od 0 (negativan stav) do 10 (pozitivan stav).

Kako bi se utvrdilo koji su neki osnovni prediktori stavova ispitanika prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, na uzorku iz 11. kruga ESS-a, u nizu hijerarhijskih regresijskih analiza kao zavisne varijable uključene su kompozitni konstrukt percepcije imigracijske prijetnje i tri pojedinačna indikatora protivljenja imigraciji (doseljavanje ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« kao većina, doseljavanje ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine, doseljavanje ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe«). Kao nezavisne varijable u prvom se modelu uključuju osnovne sociodemografske varijable – dob, spol i obrazovanje – te varijable veličine mjesta stanovanja, imigracijskog statusa i stupnja religioznosti. U drugom modelu u analizu se uključuju varijable socioekonomskog statusa, političke orijentacije i nacionalizma (v. tablicu 7).

Tablica 7. Regresijska analiza stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj
 Table 7. Regression analysis of attitudes towards immigrants and immigration in Croatia

	Percepcija imigracijske prijetnje						Protivljenje imigraciji prema podrijetlu imigranata					
	Ista rasa ili etnička skupina			Drugačija rasa ili etnička skupina			Siromašnije zemlje izvan Europe			Siromašnije zemlje izvan Europe		
	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2
Dob	-0,052	-0,037	0,139***	0,123***	0,153***	0,130***	0,148***	0,123***	0,148***	0,148***	0,148***	0,123***
Spol	0,001	-0,010	-0,046	-0,036	-0,074**	-0,052	-0,048	-0,052	-0,048	-0,048	-0,048	-0,023
Obrazovanje	0,070*	0,024	-0,111***	-0,071*	-0,089**	-0,050	-0,079**	-0,050	-0,079**	-0,079**	-0,079**	-0,047
Veličina mjesta stanovanja												
Veliki grad	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Predgrađe velikog grada	-0,048	-0,052	0,058	0,061(*)	-0,012	-0,007	-0,024	-0,018	-0,024	-0,024	-0,018	-0,018
Manji grad	-0,057	-0,042	0,054	0,045	0,044	0,044	-0,001	0,002	-0,001	-0,001	0,002	0,002
Selo	-0,115**	-0,115**	0,076*	0,077*	0,078*	0,093**	0,017	0,037	0,017	0,017	0,037	0,037
Imigracijski status	0,031	0,039	-0,096**	-0,102***	-0,053	-0,059*	-0,025	-0,028	-0,025	-0,025	-0,028	-0,028
Religioznost	-0,085**	-0,034	0,076**	0,029	0,131***	0,055	0,078**	0,055	0,078**	0,078**	0,055	-0,004
Socioekonomski status (doživljaj prihoda svog kućanstva)												
			-0,143***	0,123***	0,093**	0,093**	0,069*	0,093**	0,069*	0,069*	0,069*	0,069*
Politička orijentacija			-0,144***	0,117***	0,137***	0,137***	0,131***	0,131***	0,131***	0,131***	0,131***	0,131***
Nacionalizam			0,022	-0,005	0,062*	0,062*	0,089**	0,062*	0,089**	0,089**	0,062*	0,089**
N	1304	1304	1301	1301	1301	1301	1299	1299	1299	1299	1299	1299
	R ² = 0,034	R ² = 0,067	R ² = 0,064	R ² = 0,087	R ² = 0,077	R ² = 0,104	R ² = 0,047	R ² = 0,073	R ² = 0,047	R ² = 0,047	R ² = 0,073	R ² = 0,073
	F = 5,615***	F = 8,452***	F = 10,961***	F = 11,191***	F = 13,480***	F = 13,577***	F = 7,882***	F = 9,244***	F = 7,882***	F = 7,882***	F = 9,244***	F = 9,244***
	ΔR ² = 0,034	ΔR ² = 0,034	ΔR ² = 0,024	ΔR ² = 0,024	ΔR ² = 0,027	ΔR ² = 0,027	ΔR ² = 0,027	ΔR ² = 0,027	ΔR ² = 0,027	ΔR ² = 0,027	ΔR ² = 0,027	ΔR ² = 0,027
	F _{AR} ² = 15,512***	F _{AR} ² = 11,116***	F _{AR} ² = 11,116***	F _{AR} ² = 11,116***	F _{AR} ² = 12,849***	F _{AR} ² = 12,849***	F _{AR} ² = 12,321***	F _{AR} ² = 12,321***	F _{AR} ² = 12,321***	F _{AR} ² = 12,321***	F _{AR} ² = 12,321***	F _{AR} ² = 12,321***

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Iz rezultata regresijske analize vidi se da se dob ispitanika pojavljuje kao značajan prediktor stavova prema imigrantima i imigraciji kad je riječ o protivljenju imigraciji, i to na sva tri indikatora i u oba regresijska modela, a značajno se pokazuje da su stariji ispitanici skloniji protiviti se imigraciji. Međutim, kad je riječ o percepciji imigracijske prijetnje dob se ne pokazuje prediktivnom (usp. Kumpes, 2023; Strabac, Valenta i Bell, 2024). Spol ispitanika donekle je značajan prediktor protivljenja imigraciji samo na indikatoru doseljavanja ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine hrvatskog stanovništva pa se tako u prvom modelu pokazuje da su muškarci nešto manje skloni od žena dopustiti doseljavanje ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla«. Obrazovanje se pokazuje kao manje ili više značajnim prediktorom stavova prema imigrantima i imigraciji na svim četirima indikatorima u prvom regresijskom modelu te manje značajno u drugom modelu na indikatoru doseljavanja ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« kao većina hrvatskog stanovništva, a pokazuje se da su ispitanici koji su manje obrazovani skloniji imigrante i imigraciju percipirati kao prijetnju i skloniji protiviti se imigraciji.

Varijabla veličine mjesta stanovanja pojavljuje se u oba modela kao značajan prediktor percepcije imigracijske prijetnje te prediktor protivljenja imigraciji na indikatorima doseljavanja ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« i doseljavanja ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla«, no ne na indikatoru doseljavanja ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe«. Pokazuje se da su ispitanici iz sela nešto skloniji od onih iz velikog grada izraziti negativnije stavove prema imigrantima i imigraciji, odnosno da su manje skloni dopustiti doseljavanje ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« i doseljavanje ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od ispitanika iz velikog grada.

Varijabla imigracijskog statusa snažnije je povezana s varijablom doseljavanja ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla«, a manje i s varijablom doseljavanja ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla«. Ispitanici koji nisu rođeni u Hrvatskoj, odnosno oni imigrantskog podrijetla, skloniji su dopustiti doseljavanje ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla«, a donekle i doseljavanje ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla«.

Religioznost ispitanika pojavljuje se kao značajan prediktor stavova prema imigrantima i imigraciji na svim četirima indikatorima samo u prvom regresijskom modelu,¹⁶ a najsnažnije na indikatoru doseljavanja ljudi »dru-

¹⁶ Uključivanjem varijable političke orijentacije u drugom prediktorskom modelu varijabla religioznosti ne pokazuje se statistički značajnim prediktorom stavova prema imigrantima i imigraciji jer varijabla političke orijentacije u tom modelu ima medijatorsku ulogu u odnosu na varijablu religioznosti, a s kojom je značajno povezana ($r = 0,363$; $N = 1333$;

gačije rase ili etničkog podrijetla« od većine hrvatskog stanovništva. Ispitanici koji su se izjasnili kao religiozniji skloniji su izraziti negativnije stavove prema imigrantima i imigraciji.

Socioekonomski status ispitanika, mjereno kao doživljaj prihoda svog kućanstva, pokazuje se kao značajan prediktor stavova prema imigrantima i imigraciji na svim četirima indikatorima u primijenjenim modelima, ali valja spomenuti da je nešto slabiji kad je riječ o indikatoru doseljavanja ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla«, a posebno na indikatoru doseljavanja ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe«. Ispitanici nižega socioekonomskog statusa skloniji su percipirati imigrante i imigraciju kao prijetnju te se protiviti imigraciji.

Politička orijentacija ispitanika statistički je značajno povezana sa stavovima prema imigrantima i imigraciji pri čemu se pokazuje da su oni koji su politički više orijentirani »desno« skloniji imigrante i imigraciju percipirati kao prijetnju te skloniji protiviti se imigraciji. Varijabla *nacionalizma*, kao konstrukt mjerenja emocionalne privrženosti Hrvatskoj, pojavljuje se samo kao značajan prediktor protivljenja imigraciji, donekle na indikatoru doseljavanja ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine hrvatskog stanovništva, a nešto snažnije na indikatoru doseljavanja ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe«.

Premda je učinak primijenjenih prediktorskih modela relativno malen s obzirom na udio objašnjene varijance na zavisnim indikatorima, oni ipak donekle objašnjavaju stavove prema imigrantima i imigraciji. Oba prediktorska modela najbolje objašnjavaju protivljenje imigraciji ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine hrvatskog stanovništva (7,7% objašnjene varijance u prvom, a 10,4% u drugom modelu). Učinak u objašnjenju stavova prema imigrantima i imigraciji je nešto manji na indikatoru protivljenja imigraciji ljudi »iste rase ili etničkog podrijetla« kao većina hrvatskog stanovništva (6,4% objašnjene varijance u prvom, a 8,7% u drugom modelu) i indikatoru protivljenja imigraciji ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe« (4,7% objašnjene varijance u prvom, a 7,3% u drugom modelu), a najmanji je kad je riječ o objašnjavanju percepcije imigracijske prijetnje (3,4% objašnjene varijance u prvom, a 6,7% u drugom modelu).

U objašnjenju stavova prema imigrantima i imigraciji u okviru prvog modela na većini zavisnih indikatora pokazuje se jači ili slabiji učinak ponajprije prediktorskih varijabli dobi (samo na indikatorima protivljenja imigraciji i

$p < 0,001$), odnosno ne pokazuje se učinak varijable religioznosti nakon što je statistički uklonjen učinak preklapanja s varijablom političke orijentacije.

u okviru drugog modela), obrazovanja, veličine mjesta stanovanja (osim na indikatoru protivljenja imigraciji ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe«) i religioznosti. Uključivanjem varijabli političke orijentacije, samoprocijenjenoga socioekonomskog statusa i nacionalizma u okviru drugoga prediktorskog modela ističe se učinak varijable političke orijentacije na svim četirima indikatorima stavova, te učinak varijable samoprocijenjenoga socioekonomskog statusa, koji se međutim smanjuje na indikatorima protivljenja imigraciji ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« i protivljenja imigraciji ljudi »iz siromašnijih zemalja izvan Europe« uz pojavljivanje povezanosti varijable nacionalizma samo s ta dva indikatora stavova prema imigrantima i imigraciji (v. tablicu 7).

Rezultati regresijske analize, na temelju podataka iz 11. kruga Europskoga društvenog istraživanja u Hrvatskoj nakon značajnog porasta broja imigranata, zaključno upućuju na to da su negativnije stavove prema imigrantima i imigraciji skloniji ponajprije izraziti stariji ispitanici, manje obrazovani, iz ruralnih naselja, koji su se izjasnili religioznijima, nižega socioekonomskog statusa, politički orijentirani »desno« te oni koji su skloniji nacionalizmu. S obzirom na to da se u primijenjenom regresijskom modelu ističe i kao prediktor percepcije imigracijske prijatnje i prediktor protivljenja imigraciji na svim trima indikatorima, može se reći da varijabla političke orijentacije najviše pridonosi objašnjenju stavova prema imigrantima i imigraciji.

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Na temelju empirijskih istraživanja utvrđeno je da kratkoročne, a snažne društvene promjene (Meuleman, Davidov i Billiet, 2009) imaju više učinka na promjene stavova prema imigraciji i imigrantima nego dugotrajno natjecanje oko resursa. Budući da nagli i veliki porast broja imigranata pripada u takve promjene, očekivalo se da će povećani dolazak imigranata tijekom »migracijske krize« 2015. – 2016. godine praćen medijskim i političkim poticanjem moralne panike (v. Bernáth i Messing, 2016; Krzyżanowski, Triandafyllidou i Wodak, 2018; Hutter i Kriesi, 2022) dovesti do promjene stavova prema imigrantima i imigraciji. »Migracijska kriza« jest u europskim zemljama dovela do veće negativne percepcije uloge imigranata u društvu, ali nije došlo do dugoročnog pada potpore imigraciji pa su već relativno ubrzo stavovi o imigraciji uglavnom bili na razini onih od prije krize ili ponešto pozitivniji. Dakle, čini se da su stavovi europskih građana o imigraciji relativno stabilni (Goubin i Ruelens, 2022; Messing i Ságvári, 2019; Van Hootegem i Meuleman, 2019).

Analizom stavova prema imigrantima i imigraciji, prema podacima iz Europskoga društvenog istraživanja prije (ESS5-2010/2011) i poslije (ESS9-2018/2019) »migracijske krize« 2015. – 2016., pokazuje se da su u Hrvatskoj poslije nje, kao i u većini europskih zemalja, izraženi pozitivniji stavovi prema imigrantima i imigraciji, što upućuje na relativnu stabilnost tih stavova. Utvrđeno je da su u prosjeku hrvatski građani poslije »migracijske krize« imali pozitivnije stavove prema imigrantima i imigraciji nego građani većine postsocijalističkih zemalja članica EU-a, a manje pozitivne od građana većine zapadnoeuropskih i osobito sjevernoeuropskih zemalja, uključujući one koje su tradicionalno imigracijske. Prema mjeranju percepcije imigracijske prijetnje na ljestvici od 0 (negativno) do 10 (pozitivno) izrazili su statistički značajno pozitivnije stavove poslije »migracijske krize«, no za razliku od izraženih stavova prije nje ipak negativnije od prosječnih europskih stavova.

Nameće se pitanje koji su razlozi što su u Hrvatskoj, kao i u većini europskih zemalja, izraženi pozitivniji stavovi prema imigrantima i imigraciji poslije »migracijske krize« budući da su tu »krizu« u Hrvatskoj snažno obilježile dvije nove i neočekivane situacije, izrazito velik i neuobičajen pritisak migranata na njezine granice te prolazak velikog broja migranata, mahom izbjeglica, kroz zemlju. Jedan od razloga istraživači nalaze u probuđenoj solidarnosti s izbjeglicama zbog vlastite, i ne tako davne, izbjegličke prošlosti (Čapo, 2015a). Osim toga, tadašnja vlast političkoga lijevog centra bila je otvoreno nesklona zadržavanju migranata u Hrvatskoj kao i širenju moralne panike zbog velikog broja migranata za koje je, naglašavajući humanitarni aspekt svoje politike, organizirala tranzit kroz Hrvatsku (v. Čapo, 2015b; Strabac, Valenta i Bell, 2024; v. i Čepo, Čehulić i Zrinščak, 2020). Ne manje važnom čini se i činjenica da su migranti samo prolazili kroz zemlju bez namjere da u nju dosele. Unatoč tomu što je u to vrijeme već bila članica EU-a, Hrvatska se migrantima po svemu nije činila privlačnom ni za privremeni ostanak vjerojatno zato što tada nije bila dijelom schengenskoga prostora. Migranti stoga u očima hrvatskih građana uglavnom nisu predstavljali strance u simmelovskom smislu riječi, tj. kad se kao stranca percipira onog »koji danas dolazi i sutra ostaje« (Simmel, 1908: 685). S druge je pak strane pristupanje EU-u pripomoglo gotovo egzodusu hrvatskih radno aktivnih građana u razvijenije i uređenije članice EU-a, osobito u Njemačku (Župarić-Ilić, 2016; Klempić Bogadi, 2023), i postupnom rastu potrebe za stranim radnicima.

Dinamika izraženih stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj u kontekstu »migracijske krize« slična je onoj u većini drugih europskih ze-

malja, pa i u onima koje su se pri tome suočile sa znatnim povećanjem broja imigranata, za razliku od Hrvatske koju je ta »kriza« tek okrnula, odnosno nakon te »krize« u Hrvatskoj nije došlo do porasta negativnih stavova prema imigrantima i imigraciji. Međutim, do promjene tih stavova u Hrvatskoj, odnosno porasta negativnijih stavova prema imigrantima i imigraciji, dolazi s doseljavanjem povećanog broja stranih radnika i njihove vidljivosti u hrvatskome društvu.

Analiza stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, koji su ispitani prije (ESS10-2020/2021) i nakon (ESS11-2023/2024) značajnog porasta broja imigranata (stranih radnika) u Hrvatskoj, pokazuje da su ti stavovi nakon značajnog porasta broja imigranata, prema mjerjenju percepcije imigracijske prijatnje, statistički značajno negativniji. Pritom valja istaknuti da je ukupnom negativnijem stavu najviše pridonijelo to što ispitanici imigrante nakon značajnog porasta broja imigranata najviše statistički značajno više percipiraju kao kulturnu prijatnju, dok se percepcija ekonomske prijatnje nije statistički značajno promijenila. Također, kad je riječ o protivljenju imigraciji s obzirom na različito podrijetlo imigranata, pokazuje se da je nakon značajnog porasta broja imigranata izražen donekle statistički značajno negativniji stav samo prema doseljavanju ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« od većine hrvatskog stanovništva.

Ovakvi dobiveni rezultati analize potvrđuju postavke dinamičke verzije teorije grupnoga sukoba da se stavovi prema imigraciji i imigrantima mijenjaju s kratkoročnim ili, za hrvatski kontekst možda bolje rečeno neuobičajenim, a snažnim promjenama vezanim uz prisutnost i vidljivost imigranata u društvu, pri čemu je njihova brojnost jedan od važnih čimbenika.

To što nakon povećanog dolaska imigranata koji nemaju hrvatsko državljanstvo, koji potječu iz nekih europskih zemalja i s drugih kontinenata, a sve više iz nekih azijskih zemalja, ispitanici statistički značajno više percipiraju imigrante kao kulturnu prijatnju te donekle statistički značajno izražavaju negativniji stav prema doseljavanju ljudi »drugačije rase i etničkog podrijetla«, čini se upućuje na porast ksenofobnih stavova. Tako izraženu sklonost isključivosti dijela ispitanika donekle može objasniti dinamička verzija teorije grupnoga sukoba, ali čini se da njezinu postojanost bolje objašnjavaju teorije identiteta i simboličkih politika.¹⁷

¹⁷ Na postojanost sklonosti isključivosti upućuje, između ostaloga, i činjenica da su dvije generacije hrvatskih građana (srednjoškolci i njihovi roditelji) osim prema pripadnicima pojedinih nacionalnih manjina (Romima, Srbima, Albancima i Slovencima) izrazili visoku razinu društvene distance upravo prema stranim radnicima u vrijeme kad je njihov broj još bio neznan (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014).

Naime, u Hrvatskoj još od 1990-ih godina i njezina osamostaljenja dominira nacionalistička ideologija (v. npr. Sekulić, 2012) koja je javni prostor ispunila vrijednosnim stavovima povezanima s brigom za nacionalni identitet i emocionalnu privrženost naciji. Snažnu nacionalnu identifikaciju (Sekulić, 2003) i snažan osjećaj nacionalnog ponosa i nativističkog shvaćanja nacionalnog identiteta (Nikodem i Zrinščak, 2019) dodatno potiče nacionalpopulistička retorika koja se prelijeva, osobito u vrijeme izbora, i izvan okvira desnih populističkih stranaka. Porast populizma, pokazalo se, pridonosi politizaciji migracija i negativnoj percepciji imigranata (Bernáth i Messing, 2016; Krzyżanowski, Triandafyllidou i Wodak, 2018; Hutter i Kriesi, 2022).

Nacionalpopulistička retorika u Hrvatskoj o prijetnjama nacionalnoj kulturi, sigurnosti pa i opstojnosti postupno je pripisivanje tih prijetnji s nacionalnih manjina (posebno srpske) proširila i na imigrante (v. Mikašinović-Komšo, 2024). Boljem razumijevanju migracija nije pridonijela ni većina medija čiji su prilozi o imigrantima nerijetko senzacionalistički i odražavaju stajališta i djelovanje vladajuće politike (Popović, Kardov i Župarić-Iljić, 2022; usp. Čepo, Čehulić i Zrinščak, 2020). Budući da ne postoji gotovo nikakva, a kamoli konzistentna imigracijska politika, da brigu o integraciji imigranata, ako je to uopće najbolja politika koju možemo zamisliti, uglavnom vode nevladine organizacije i samo poneke gradske uprave, a ne državne institucije (v. npr. *Izješće u sjeni o provedbi mjera integracije u Hrvatskoj*, 2023; *Izješće pučke pravobraniteljice...*, 2024), percepcija migracije i imigranata ovisi o individualnoj informiranosti građana.

Nadalje, valja napomenuti da su imigranti nerijetko druge i drugačije religijske pripadnosti. U dominantno katoličkoj i visokoreligioznoj Hrvatskoj (Ančić i Zrinščak, 2012; Nikodem i Zrinščak, 2019) u kojoj čak 58% građana smatra katoličku vjeru važnom komponentom nacionalnog identiteta (Pew Research Center, 2017), kohezivna uloga religije može potaknuti sklonost percipiranju imigracijske prijetnje (Bohman i Hjerm, 2014; usp. Kumpes, 2018).

Na temelju podataka iz 11. kruga ESS-a regresijskom analizom utvrđeni su neki osnovni prediktori stavova prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, a zaključno je utvrđeno da su negativnije stavove prema imigrantima i imigraciji skloniji izraziti ispitanici starije dobi, nižeg stupnja obrazovani, iz ruralnih naselja, koji su se izjasnili religioznijima, nižeg samoprocijenjenoga socioekonomskog statusa, politički orijentirani »desno« i oni koji su skloniji nacionalizmu.

I nacionalizam i religioznost pokazali su se i u ovom istraživanju donekle značajnim prediktorima stavova prema imigrantima i imigraciji.¹⁸ Iako se u regresijskoj analizi pokazalo da njihov učinak u objašnjenju stavova prema imigrantima i imigraciji, osobito nacionalizma, nije velik, kad ih se smjestiti u društveni kontekst u kojem su i religija i nacionalizam prepleću s politikom, onda je jasnije zašto im je zajedničko da se oba ta prediktora pojavljuju značajnima na indikatorima stavova prema imigrantima i imigraciji koji signaliziraju uspostavljanje simboličkih granica (doseljavanje ljudi »drugačije rase ili etničkog podrijetla« i iz »siromašnijih zemalja izvan Europe«). Za razliku od nacionalizma i religioznosti, politička orijentacija se pokazuje kao najjači i stabilan prediktor stavova prema imigrantima i imigraciji. To da su negativnije stavove prema imigrantima i imigraciji skloniji izraziti ispitanici politički orijentirani »desno« pokazalo se i u ranijim istraživanjima (usp. npr. Gregurović, Kuti i Župarić-Iljić, 2016; Kumpes, 2018, 2023; Löw, Puzić i Matić Bojić, 2021), međutim kad se pokazuje da varijabla političke orijentacije relativno najviše pridonosi objašnjenju stavova prema imigrantima i imigraciji, može se reći da takva percepcija utjecaja imigranata i imigracije na društvo, odnosno percepcija imigracije kao društvenoga problema i negativna percepcija imigranata, upućuje na porast desnog populizma i politizacije migracija u javnom diskursu.

Rezultati analiziranih istraživanja govore o manjim promjenama stavova koji su cijelo vrijeme, iako blizu »neutralnosti«, ipak »blago negativni« te da su sa značajnim porastom broja imigranata u Hrvatskoj ti stavovi postali negativniji. Poraslo je i u ranijim istraživanjima utvrđeno percipiranje imigranata kao kulturne prijetnje, a porasla je i nesklonost doseljavanju ljudi drugačije »rase« ili etničkoga podrijetla, tj. upravo onih koji dolaze. Ti nalazi, a ne treba zaboraviti ni na rezultate ranijih istraživanja, upozoravaju na stanovitu strukturnu ksenofobiju u hrvatskome društvu i upućuju na to da je nužno dobro osmisliti imigracijsku politiku. Osim što bi postavila temelje za integraciju imigranata u hrvatsko društvo, ona bi mogla, kako pokazuju istraživanja, potaknuti pozitivnije stavove prema imigrantima (v. Gregurović, 2021). Njezino ostvarivanje nije izazov koji se odnosi samo na nužan preduvjet osiguravanja potrebnih radnika nego i njihovog zadržavanja u

¹⁸ O religioznosti kao prediktoru stavova prema imigrantima i imigraciji v. npr.: Scheepers, Gijsberts i Hello (2002). U više istraživanja u Hrvatskoj pokazalo se da su ispitanici koji se izjašnjavaju kao više religiozni skloniji izraziti negativne stavove prema imigrantima i imigraciji (v. npr. Vučković Juroš, Dobrotić i Zrinščak, 2014; Kumpes, 2018, 2023; Župarić-Iljić i Gregurović, 2020). O povezanosti nacionalističkih stavova i stavova prema imigrantima v. npr.: Gijsberts, Hagendoorn i Scheepers (2017).

zemlji, a što znači i izazov integracije imigranata koju je nužno shvatiti kao dvosmjernan proces između imigranata i domaćeg stanovništva.

LITERATURA

- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley.
- Ančić, B. i Zrinščak, S. (2012). Religion in Central European Societies: Its Social Role and People's Expectations, *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 5 (1): 21–38.
- Baričević, V. i Koska, V. (2017). *Stavovi i percepcije domaće javnosti o nacionalnim manjinama, izbjeglicama i migrantima*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Bauman, Z. (2017). *A Chronicle of Crisis: 2011 – 2016*. London: Social Europe.
- Bell, D. A., Valenta, M. i Strabac, Z. (2021). A comparative analysis of changes in anti-immigrant and anti-Muslim attitudes in Europe: 1990–2017, *Comparative Migration Studies*, 9: 57. <https://doi.org/10.1186/s40878-021-00266-w>
- Bernáth, G. i Messing, V. (2016). *Infiltration of political meaning-production: security threat or humanitarian crisis: The coverage of the refugee "crisis" in the Austrian and Hungarian media in early autumn 2015*. CEU, School of Public Policy.
- Bohman, A. i Hjerm, M. (2014). How the religious context affects the relationship between religiosity and attitudes towards immigration, *Ethnic and Racial Studies*, 37 (6): 937–957. <https://doi.org/10.1080/01419870.2012.748210>
- Brubaker, R. (2017). Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective, *Ethnic and Racial Studies*, 40 (8): 1191–1226. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1294700>
- Campo, F., Giunti, S. i Mendola, M. (2021). *The Refugee Crisis and Right-Wing Populism: Evidence from the Italian Dispersal Policy*. Bonn: IZA – Institute of Labour Economics (IZA DP No. 14084.).
- Citrin, J. i Sides, J. (2008). Immigration and the Imagined Community in Europe and the United States, *Political Studies*, 56 (1): 33–56. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00716.x>
- Coenders, M., Gijsberts, M. i Scheepers, P. (2004). Resistance to the Presence of Immigrants and Refugees in 22 Countries, u: M. Gijsberts, L. Hagendoorn, P. Scheepers (ur.). *Nationalism and Exclusion of Migrants: Cross-National Comparisons*. Aldershot: Ashgate, 97–120.
- Čačić-Kumpes, J., Gregurović, M. i Kumpes, J. (2014). Generacijske razlike u odnosu prema etničkoj različitosti: stavovi hrvatskih srednjoškolaca i njihovih roditelja, *Revija za sociologiju*, 44 (3): 235–285. <https://doi.org/10.5613/rzs.44.3.2>
- Čačić-Kumpes, J., Gregurović, S. i Kumpes, J. (2012). Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj, *Revija za sociologiju*, 42 (3): 305–336. <https://doi.org/10.5613/rzs.42.3.3>
- Čapo, J. (2015a). Od Opatovca do Strasbourga: razna lica izbjegličke »krize«, *Zbornik Trećeg programa Hrvatskog radija*, 87: 5–17.
- Čapo, J. (2015b). The Security-scape and the (In)Visibility of Refugees: Managing Refugee Flow through Croatia, *Migracijske i etničke teme*, 31 (3): 387–406. <https://doi.org/10.11567/met.31.3.3>
- Čepo, D., Čehulić, M. i Zrinščak, S. (2020). What a Difference Does Time Make? Framing Media Discourse on Refugees and Migrants in Croatia in Two Periods, *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 20 (3): 469–496. <https://doi.org/10.31297/hkju.20.3.3>

- Davidov, E. i Semyonov, M. (2017). Attitudes toward immigrants in European societies, *International Journal of Comparative Sociology*, 58 (5): 359–366. <https://doi.org/10.1177/0020715217732183>
- Dražanová, L. i Gonnot, J. (2023). Attitudes toward immigration in Europe: Cross-regional differences, *Open Research Europe*, 3: 66. <https://doi.org/10.12688/openresearcheurope.15691.1>
- DZS (2024). Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2023. Zagreb: Državni zavod za statistiku. <https://podaci.dzs.hr/2024/hr/76802>
- European Social Survey (2023a). ESS round 5 - 2010 (ESS5 - Study Documentation / ESS5 - integrated file, edition 3.5). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS5-2010>
- European Social Survey (2023b). ESS round 9 - 2018 (ESS9 - Study Documentation / ESS9 - integrated file, edition 3.2). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>
- European Social Survey (2023c). ESS round 10 - 2020 (ESS10 - Study Documentation / ESS10 - integrated file, edition 3.2 / ESS10 Self-completion - integrated file, edition 3.1). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS10-2020>
- European Social Survey (2024). ESS round 11 - 2023 (ESS11 - Study Documentation / ESS11 - integrated file, edition 2.0). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/ess11-2023>
- Gijsberts, M., Hagendoorn, L. i Scheepers, P. (ur.) (2004). *Nationalism and Exclusion of Migrants: Cross-National Comparisons*. Aldershot: Ashgate.
- Goubin, S. i Ruelens, A. (2022). *Changing Attitudes towards Migration in Europe: Dynamic Analyses (2002-2018)*. KU Leuven: HIVA – Research Institute for Work and Society.
- Gregurović, M. (2021). Integration Policies and Public Perceptions of Immigrants in Europe: ESS Meets MIPEX in the Aftermath of the European “Migration Crisis”, *Revija za sociologiju*, 51 (3): 347–380. <https://doi.org/10.5613/rzs.51.3.2>
- Gregurović, M., Kuti, S. i Župarić-Iljić, D. (2016). Attitudes towards Immigrant Workers and Asylum Seekers in Eastern Croatia: Dimensions, Determinants and Differences, *Migracijske i etničke teme*, 32 (1): 91–122. <https://doi.org/10.11567/met.32.1.4>
- Gregurović, S., Gregurović, M., Klempić Bogadi, S., Podgorelec, S. i Kuti, S. (2024). Radne migracije na rubu Europe: dolazak stranih radnika u Hrvatsku, u: S. Klempić Bogadi, S. Gregurović, D. Mlinarić (ur.). *Migracije na rubu Europe: trendovi, politike i izazovi*. Zagreb: Institut za istraživanje migracija, 191–205. <https://doi.org/10.11567/9789536028788-13>
- Heath, A. F. i Richards, L. (2019). Contested boundaries: consensus and dissensus in European attitudes to immigration, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46 (3): 489–511. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1550146>
- Hutter, S. i Kriesi, H. (2022). Politicising immigration in times of crisis, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48 (2): 341–365. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853902>
- Izvešće pučke pravobraniteljice. Analiza stanja ljudskih prava i jednakosti u Hrvatskoj 2023.* (2024). Zagreb: Republika Hrvatska, Pučka pravobraniteljica.
- Izvešće u sjeni o provedbi mjera integracije u Hrvatskoj* (2023). Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Klempić Bogadi, S. (2023). Uloga migracija u oblikovanju suvremene demografske slike Hrvatske, u: S. Gregurović, S. Klempić Bogadi (ur.). *Neminovnost ili izbor? Povijesni i*

- svremeni aspekti migracija u Hrvatskoj*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Institut za migracije i narodnosti, 69–97.
- Kovač, T. (2023). Učinkovitost regionalnih tržišta rada u Hrvatskoj, *Ekonomski misao i praksa*, 32 (1): 133–157. <https://doi.org/10.17818/EMIP/2023/1.7>
- Krzyżanowski, M., Triandafyllidou, A. i Wodak, R. (2018). The Mediatization and the Politicization of the “Refugee Crisis” in Europe, *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 16 (1-2): 1–14. <https://doi.org/10.1080/15562948.2017.1353189>
- Kumpes, J. (2018). Religioznost i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj, *Migracijske i etničke teme*, 34 (3): 275–320. <https://doi.org/10.11567/met.34.3.3>
- Kumpes, J. (2023). Religioznost, politička orijentacija i stavovi prema imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj, u: S. Gregurović, S. Klempić Bogadi (ur.). *Neminovnost ili izbor? Povijesni i svremeni aspekti migracija u Hrvatskoj*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Institut za migracije i narodnosti, 171–197.
- Löw, A., Puzić, S. i Matić Bojić, J. (2021). Anti-immigrant prejudice in a post-socialist context: the role of identity-based explanations, *Ethnic and Racial Studies*, 45 (1): 113–132. <https://doi.org/10.1080/01419870.2020.1862891>
- Messing, V. i Ságvári, B. (2019). *Still Divided but More Open: Mapping European Attitudes towards Migration Before and After the Migration Crisis*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Meuleman, B., Abts, K., Slootmaeckers, K. i Meeusen, C. (2019). Differentiated Threat and the Genesis of Prejudice: Group-Specific Antecedents of Homonegativity, Islamophobia, Anti-Semitism, and Anti-Immigrant Attitudes, *Social Problems*, 66 (2): 222–244. <https://doi.org/10.1093/socpro/spy002>
- Meuleman, B., Davidov, E. i Billiet, J. (2009). Changing attitudes toward immigration in Europe, 2002–2007: A dynamic group conflict theory approach, *Social Science Research*, 38 (2): 352–365. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2008.09.006>
- Mikašinić-Komšo, M. (2024). *Analiza populističke ponude i potražnje na parlamentarnim izborima 2024. godine*. Zagreb: Gong.
- Nikodem, K. i Zrinščak, S. (2019). Etno-religioznost: religioznost, nacionalni identitet i političke orijentacije u hrvatskom društvu, u: J. Šimunović, S. Migles (ur.). *Uzjehovah, zato besjedim (2 Kor 4,13): zbornik u čast prof. dr. sc. Josipa Balobana povodom 70. godine života*. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Kršćanska sadašnjost, 431–449.
- Petrović, N. (2013). Otpori izgradnji prihvatilišta za tražitelje azila: studija slučaja Stubičke Slatine, u: D. Župarić-Iljić (ur.). *Prvih deset godina razvoja sustava azila u Hrvatskoj (s osvrtom na sustave azila u regiji)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Centar za mirovne studije – Kuća ljudskih prava, 185–200.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup Contact Theory, *Annual Review of Psychology*, 49: 65–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>
- Pettigrew, T. F. i Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory, *Journal of Personality and Social Psychology*, 90 (5): 751–783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>
- Pew Research Center (2017). *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe*. Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe> (15. 11. 2024.).
- Popović, H., Kardov, K. i Župarić-Iljić, D. (2022). *Medijske reprezentacije migracija: Diskurzivne konstrukcije migranata, izbjeglica i tražitelja azila u hrvatskim medijima*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

- Popović, H., Župarić-Iljić, D. i Kardov, K. (2022). »Nas nitko niš' ni' pital«: Medijske reprezentacije slučaja pokušaja uspostave prihvatilišta za tražitelje azila kod Petrinje, *Revija za sociologiju*, 52 (2): 153–181. <https://doi.org/10.5613/rzs.52.2.1>
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe, *American Sociological Review*, 60 (4): 586–611. <https://doi.org/10.2307/2096296>
- Rea, A., Martiniello, M., Mazzola, A. i Meuleman, B. (2019). The Refugee Reception Crisis in Europe: Polarized Opinions and Mobilizations, u: A. Rea, M. Martiniello, A. Mazzola, B. Meuleman (ur.). *The Refugee Reception Crisis in Europe: Polarized Opinions and Mobilizations*. Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles, 11–30.
- Scheepers, P., Gijssberts, M. i Hello, E. (2002). Religiosity and Prejudice against Ethnic Minorities in Europe: Cross-National Tests on a Controversial Relationship, *Review of Religious Research*, 43 (3): 242–265. <https://doi.org/10.2307/3512331>
- Schneider, S. L. (2008). Anti-Immigrant Attitudes in Europe: Outgroup Size and Perceived Ethnic Threat, *European Sociological Review*, 24 (1): 53–67. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm034>
- Sekulić, D. (2003). Građanski i etnički identitet: Slučaj Hrvatske, *Politička misao*, 40 (2): 140–166.
- Sekulić, D. (2012). Društveni okvir i vrijednosti, *Revija za sociologiju*, 42 (3): 231–275. <https://doi.org/10.5613/rzs.42.3.1>
- Semyonov, M., Raijman, R. i Gorodzeisky, A. (2006). The Rise of Anti-Foreigner Sentiment in European Societies, 1988–2000, *American Sociological Review*, 71 (3): 426–449. <https://doi.org/10.1177/000312240607100304>
- Sides, J. i Citrin, J. (2007). European Opinion About Immigration: The Role of Identities, Interests and Information, *British Journal of Political Science*, 37 (3): 477–504. <https://doi.org/10.1017/s0007123407000257>
- Simmel, G. (1908). *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Strabac, Z., Valenta, M. i Bell, D. A. (2024). Public attitudes towards immigrants: A curious case of Croatia, *International Migration*, 00: 1–15. <https://doi.org/10.1111/imig.13341>
- Turner, J. C., Brown, R. J. i Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism, *European Journal of Social Psychology*, 9 (2): 187–204. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420090207>
- Van Hootegem, A. i Meuleman, B. (2019). European Citizens' Opinions Towards Immigration and Asylum Policies: A Quantitative Comparative Analysis, u: A. Rea, M. Martiniello, A. Mazzola, B. Meuleman (ur.). *The Refugee Reception Crisis in Europe: Polarized Opinions and Mobilizations*. Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles, 31–54.
- Vučković Juroš, T., Dobrotić, I. i Zrinščak, S. (2014). Socijalna distanca i društveno okruženje: Manjinske skupine u postkomunističkim i južnoeuropskim zemljama, u: J. Balaban, K. Nikodem, S. Zrinščak (ur.). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi: komparativna analiza*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 217–257.
- Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj u 2017.* (2017). Zagreb: Centar za mirovne studije.

- Župarić-Iljić, D. (2016). *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju / Emigration from the Republic of Croatia after the Accession to the European Union*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
- Župarić-Iljić, D. i Gregurović, M. (2013). Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, 22 (1): 41–62. <https://doi.org/10.5559/di.22.1.03>
- Župarić-Iljić, D. i Gregurović, M. (2020). Dismantling Security Discourses and Threat Perceptions Related to Asylum Seekers and Refugees in Croatia, u: M. C. Jacobsen, E. Berhanu Gebre, D. Župarić-Iljić (ur.). *Cosmopolitanism, Migration and Universal Human Rights*. Cham: Springer, 181–201. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50645-2_14

European “Migration Crisis” and Attitudes Towards Immigrants and Immigration in Croatia

Jadranka Čačić-Kumpes, Josip Kumpes, Sanja Klempić Bogadi, Sonja Podgorelec

SUMMARY

This paper aims to attempt to understand attitudes towards immigrants and immigration as a perception of the impact of immigrants and immigration on Croatian society and their changes. It is based on the dynamic version of group conflict theory, which suggests that short-term but intense social changes have a greater effect on shifts in attitudes towards immigrants and immigration than long-term competition over resources (Meuleman, Davidov and Billiet, 2009). Therefore, following a theoretical introduction and a selective review of previous research findings within the European context, as well as an overview of social circumstances related to migration in Croatia, the paper analyses data obtained from the European Social Survey (ESS). These data pertain to attitudes towards immigrants and immigration in Croatia and within a broader European context, before and after the 2015–2016 “migration crisis”, as well as before and after the significant increase in the number of immigrants (foreign workers) in Croatia.

Due to the sudden and significant increase in the number of immigrants, it was expected that the increased influx during the “migration crisis”, accompanied by media and political encouragement of moral panic, would lead to a shift in attitudes towards immigrants and immigration. While the “migration crisis” did result in a more negative perception of the role of immigrants in society across European countries, it did not lead to a long-term decline in support for immigration. Relatively soon, attitudes towards immigration generally returned to pre-crisis levels or even became somewhat more positive. However, this level varies across different countries and regions of Europe. Research has shown that attitudes towards immigration and immigrants tend to be more positive in countries with a long immigration tradition than in those that have not historically been immigration destinations or are only just becoming so. Additionally, attitudes are more positive in Western and especially Northern Europe compared to Southern and Eastern Europe, as well as in Western democracies compared to post-socialist countries. It is considered that

these and similar findings cannot be fully explained solely by group conflict theory or contact theory. Moreover, the prominence of immigration as a social issue is increasingly linked to the rise of populism and the politicisation of migration in public discourse.

All of this suggests that attitudes towards immigration and immigrants can only be interpreted by linking contextual and individual factors. Therefore, the expressed attitudes of Croatian citizens towards immigrants and immigration are connected to the characteristics of the socio-historical context within which the analysed research was conducted. With its accession to the European Union in 2013, Croatia was expected to increase its potential to transition from a traditionally emigrant country to an immigrant one. Facilitated mobility and improved employment opportunities abroad, as seen in other Central, Eastern, and Southeastern European countries after joining the EU, have accelerated the emigration of Croatian citizens to EU countries. At the same time, the demand for foreign workers in Croatia has gradually increased. During the “migration crisis” and the intense migratory pressure on its borders, Croatia, positioned on the external side of the Schengen borders, primarily served as a transit country for most migrants, who neither wished nor intended to stay. A notable increase in the number of immigrants has occurred due to the growing demand for foreign workers, particularly after the reopening of borders following the COVID-19 pandemic.

To analyse the differences in attitudes towards immigrants and immigration in Croatia before and after the “migration crisis” within a broader European context, assess whether these attitudes are shifting with the rising number of foreign workers in Croatia, and identify key individual predictors of these attitudes, this study utilizes data from the European Social Survey, specifically its 5th (2010/2011), 9th (2018/2019), 10th (2020/2021), and 11th (2023/2024) rounds.

An analysis of attitudes towards immigrants and immigration before (ESS5-2010/2011) and after (ESS9-2018/2019) the 2015–2016 “migration crisis” shows that, as seen in most European countries, attitudes in Croatia became more positive after the “crisis”, indicating relative stability in these views. It was found that, on average, Croatian citizens held more positive attitudes towards immigrants and immigration after the “migration crisis” compared to citizens of most post-socialist EU member states, although these attitudes were still less positive than those in most Western, and especially Northern European countries, including traditionally immigration-receiving countries. According to the measurement of perceived immigration threat on a scale from 0 (negative) to 10 (positive), Croatian respondents exhibited a statistically significant improvement in their attitudes after the “migration crisis” ($M_{ESS5} = 4.71$; $M_{ESS9} = 4.93$ / $t = -2.660$; $df = 3345.197$; $p = 0.008$). However, despite this improvement, their attitudes remained more negative than the European average ($M_{ESS5} = 4.70$; $M_{ESS9} = 5.13$).

The dynamics of expressed attitudes towards immigrants and immigration in Croatia, within the context of the “migration crisis”, mirror those observed in most other European countries, including those that faced a significant increase in the number of immigrants. However, unlike these countries, Croatia was only marginally impacted by the “crisis”, and no surge in negative attitudes towards immigrants and immigration followed. However, a shift in these attitudes, specifically, a rise in more negative views towards immigrants and immigration, occurs with the arrival of a growing number of foreign workers and their increased visibility in Croatian society.

An analysis of attitudes towards immigrants and immigration in Croatia, surveyed before (ESS10-2020/2021) and after (ESS11-2023/2024) the significant increase in the number of immigrants (foreign workers), reveals a statistically significant shift towards more negative attitudes following the rise in the immigrant population, according to the measurement of perceived immigration threat ($M_{ESS10} = 5.09$; $M_{ESS11} = 4.82$ / $t = 3.112$; $df = 3085.646$; $p = 0.002$). It is important to note that the overall shift occurred largely due to respondents perceiving immigrants as a cultural threat to a statistically significantly greater extent after the notable increase in their numbers ($t = 5.436$; $df = 3041.246$; $p < 0.001$), while the perception of an economic threat did not change statistically significantly. Additionally, regarding opposition to immigration based on the origin of immigrants, the analysis shows that, after the significant increase in the number of immigrants, there was a somewhat statistically significant shift towards more negative attitudes, specifically towards the immigration of people “of a different race or ethnic origin” compared to the majority of the Croatian population ($t = -2.218$; $df = 3080$; $p = 0.027$).

The results of this analysis confirm the assumptions of the dynamic version of group conflict theory, which posits that attitudes towards immigration and immigrants change in response to short-term, or perhaps more accurately within the Croatian context, unusual but significant shifts in the presence and visibility of immigrants in society, with their numbers being an important factor.

Following the increased influx of immigrants without Croatian citizenship, who come from various European countries, other continents, and increasingly from certain Asian countries, respondents demonstrate a statistically significant higher perception of immigrants as a cultural threat. Additionally, there is a somewhat statistically significant shift towards a more negative view of the immigration of people “of a different race and ethnic origin,” suggesting a rise in xenophobic attitudes.

Based on data from the 11th round of the ESS, regression analysis identified some key predictors of attitudes towards immigrants and immigration in Croatia. The findings concluded that respondents who are older, less educated, from rural areas, self-identify as more religious, of lower socio-economic status, politically right-leaning and more inclined towards nationalism are more likely to express negative attitudes towards immigrants and immigration. Since political orientation is highlighted as a predictor of both the perception of immigration threat and opposition to immigration in the applied regression model, it can be said that this variable contributes most to explaining attitudes towards immigrants and immigration. Such a perception of the impact of immigration on society, along with the view of immigration as a societal problem and the negative perception of immigrants, suggests a rise in right-wing populism and the politicisation of migration within public discourse.

These findings, along with the results of previous studies, highlight a certain structural xenophobia within Croatian society and indicate the need for a carefully designed immigration policy. In addition to laying the foundation for the integration of immigrants into Croatian society, such a policy could, as research shows, encourage more positive attitudes towards immigrants. Its implementation is not only a challenge related to the necessary condition of securing essential workers but also to retaining them in the country. This, in turn, presents the challenge of immigrant integration, which must be understood as a two-way process between immigrants and the native population.

KEY WORDS: migration, immigration, European “migration crisis”, attitudes towards immigrants, economic immigration threat, cultural immigration threat, xenophobia